
АД ДЫКТАТУРЫ да ДЭМАКРАТЫИ

Канцэптуальныя асновы вызвалення

Джын Шарп

Інстытут імя Альберта Эйнштэйна

Усе матэрыялы, змешчаныя ў дадзенай публікацыі, распаўсюджваюцца свабодна і могуць быць скапіраваны без дазволу Джына Шарпа. Мы будзем удзячныя за спасылкі на крыніцу.

Інстытут імя Альберта Эйнштэйна (ЗША):
Albert Einstein Institution

Other writings in English and translations are available on the Albert Einstein Institution web site.

Электронная пошта: einstein@igc.org
Інтэрнэт-сайт: www.aeinstein.org

Змест

Прадмова	5
Глава 1	
Рэалістычнае ўяўленне пра дыктатуру	7
Пастаянная праблема	7
Свабода праз гвалт?	9
Перавароты, выбары, ратаўнікі з-за мяжы?	9
Перад тварам цяжкай ісціны	11
Глава 2	
Небяспека перамоў	13
Варгасці і недахопы перамоў	13
Здача пазіцый падчас перамоў?	14
Пытанні ўлады і справядлівасці ў перамовах	14
Дыктатары, “ідучыя на ўступкі”	15
Якога роду мір?	16
Крыніцы надзеі	16
Глава 3	
Адкуль бярэцца сіла?	18
Казка пра "уладара малпаў"	18
Неабходныя крыніцы палітычнай улады	19
Цэнтры дэмакратычнай улады	21
Глава 4	
Слабасці дыктатуры	23
Пошук ахілесавай пяты	23
Слабасці дыктатуры	23
Атака на слабасці дыктатуры	24
Глава 5	
Існуючая ўлада	25
Вядзенне негвалтоўнай барацьбы	25
Негвалтоўная зброя і дысцыпліна	26
Адкрытасць, сакрэтнасць і высокія стандарты	28
Змены суадносінаў сіл	28
Чатыры механізмы зменаў	29
Эфект дэмакратызацыі палітычнага непадпарадкавання	30
Складанасць негвалтоўнай барацьбы	31
Глава 6	
Неабходнасць стратэгічнага планавання	32
Рэалістычнае планаванне	32
Цяжкасці планавання	33
Чатыры важныя тэрміны стратэгічнага планавання	34
Глава 7	
Планаванне стратэгіі	37

Выбар сродкаў	37
Планаванне дэмакратыі	38
Знешняя дапамога	38
Распрацоўка генеральнай стратэгіі	39
Планаванне стратэгіі кампаній	40
Распаўсюджванне ідэі адмаўлення ад супрацоўніцтва	42
Рэпрэсіі і контрмеры	42
Вернасць стратэгічнаму плану	43
Глава 8	
Практыка палітычнага непадпарадкавання	44
Выбарачнае супраціўленне	44
Сімвалічны выклік	45
Размеркаванне адказнасці	46
Нацэльванне на ўладу дыктатараў	46
Змена стратэгіі	48
Глава 9	
Развал дыктатуры	49
Эскалацыя свабоды	50
Развал дыктатуры	51
Адказнае стаўленне да поспеху	52
Глава 10	
Фундамент доўгачасовай дэмакратыі	53
Пагроза новай дыктатуры	53
Прадухіленне пераваротаў	53
Распрацоўка канстытуцыі	54
Дэмакратычная палітыка абароны	55
Ганаровы абавязак	55
Дадатак	
<i>МЕТАДЫ НЕГВАЛТОЎНЫХ ДЗЕЯННЯЎ</i>	57

Прадмова

Аўтара шмат год хвалявала пытанне пра тое, як можна прадухіліць ці зліквідаваць дыктатуру. Такі інтарэс часткова тлумачыцца ўпэўненасцю, што чалавечую асобу нельга падаўляць і знішчаць такімі рэжымамі. Упэўненасць умацоўвалася публікацыямі пра важнасць павагі да правоў чалавека, пра прыроду дыктатуры (ад Арыстоцеля да аналітыкаў таталітарызму) і гісторыю дыктатур (асабліва нацысцкага і сталінскага рэжымаў).

На працягу некалькіх гадоў аўтар знаёміўся з людзьмі, якія жылі і пакутавалі пры кіраванні нацыстаў, некаторыя з іх прайшлі праз канцэнтрацыйныя лагеры. У Нарвегіі мы пазнаёміліся з тымі, хто змагаўся з фашыстамі і выжыў, а таксама даведаліся пра тых, хто загінуў. Мы размаўлялі з яўрэямі, што пазбеглі лап фашыстаў, а таксама з людзьмі, якія дапамагалі выратаваць іх.

Звесткі аб камуністычным тэроры ў розных краінах у асноўным атрыманы з літаратуры і ў меншай ступені ад асабістых кантактаў. Жах гэтых рэжымаў здаўся аўтару яшчэ большым, бо дыктатура ўсталёўвалася ў імя вызвалення ад гнёту і эксплуатацыі.

За апошнія дзесяцігоддзі сутнасць сучасных дыктатур у такіх краінах, як Панама, Польшча, Чылі, Тыбет і Бірма, стала больш бачнай дзякуючы сустрэчам з людзьмі, што прыехалі з гэтых краін. Ад жыхароў Тыбету, якія змагаліся з кітайскай камуністычнай агрэсіяй, расіян, што перамаглі пераварот прыхільнікаў старога рэжыму ў жніўні 1991 г., і тайцаў, якія мірным шляхам прадухілілі зварот да ваеннага кіравання, мы часта атрымоўвалі апісанне вераломнай прыроды дыктатуры.

Пачуццё пафасу і гнеў супраць жорсткасці, а таксама захапленне свядомым гераізмам бясконца мужных людзей, умацняліся наведваннем месцаў, дзе небяспека ўсё яшчэ заставалася вялікай, але супраціўленне храбрацоў працягвалася. Гэта паездкі ў Панаму падчас кіравання Нар'егі, у Вільнюс, сталіцу Літвы, у перыяд працяглых савецкіх рэпрэсій, на плошчу Цяньаньмэнь у Пекіне падчас святочнай дэманстрацыі свабоды і ў момант, калі ў страшэнную ноч упершыню былі ўведзены бронетранспарцёры, а таксама ў штаб дэмакратычнай апазіцыі "дэмакратычнай Бірмы" у джунглях Мэйнерплаў.

Часам аўтар наведваў месцы, дзе загінулі людзі, напрыклад тэлевежу і могілкі ў Вільнюсе, грамадскі парк у Рызе, дзе расстрэльвалі людзей, цэнтр Феррары ў паўночнай Італіі, дзе фашысты паставілі і расстралялі членаў супраціўлення, а таксама простую магілу ў Мэйнерплаў, запоўненую цэламі загінуўшых людзей. Сумна думаць пра тое, што любая дыктатура пакідае за сабой столькі смерцяў і разбурэнняў.

Пачуццё заклапочанасці і набыты вопыт нарадзілі цвёрдую надзею на тое, што ёсць магчымасць прадухіліць наступ тыраніі, што можна весці паспяхова барацьбу супраць дыктатуры без масавага двухбаковага знішчэння, што дыктатуру можна перамагчы і прадухіліць узнікненне з попелу новай дыктатуры.

Мы паспрабавалі добра прадумаць найбольш эфектыўныя спосабы паспяховага знішчэння дыктатуры з мінімальнымі пакутамі і ахвярамі. Пры гэтым мы карысталіся вынікамі шматгадовага вывучэння дыктатур, рухаў супраціўлення, рэвалюцый, палітычнай думкі, урадавых сістэм і асабліва прыкладаў негвалтоўнай барацьбы.

У выніку з'явілася дадзеная публікацыя. Мы ўпэўнены, што яна далёкая ад дасканаласці. Але, магчыма, яна дапаможа ў арганізацыі і планаванні вызваленчага руху, які стане найбольш моцным і эфектыўным, чым без яе.

Наўмысна і па неабходнасці галоўная ўвага надзяляецца агульнымі праблемам знішчэння старой дыктатуры і недапушчэння новай. Аўтар не бярэцца прадставіць аналіз і рэкамендацыі дзеянняў для нейкай пэўнай краіны. Аднак мы спадзяемся, што дадзены агульны аналіз можа стаць карысным для людзей, на жаль, са шматлікіх краінаў, якія сутыкнуліся з рэальнасцю дыктатарскага рэжыму. Ім неабходна ацаніць, наколькі будзе падыходзіць гэты аналіз да іх сітуацыі, а таксама вызначыць ступень прыгоднасці асноўных рэкамендацый у сваёй вызваленчай барацьбе.

Неабходна выказаць удзячнасць за стварэнне гэтай працы. Спецыяльны памочнік аўтара Брус Джэнкаінс зрабіў неацэнны ўклад тым, што вызначыў асноўныя праблемы зместу і настойліва рэкамендаваў больш канкрэтна ўяўляць складаныя аспекты (асабліва адносна стратэгіі), дапамог пры структурнай рэарганізацыі і ўнясенні рэдактарскіх правак. Мы таксама дзякуем за рэдактарскія праўкі Стывену Коўдзі. Доктар Крыстафер Круглер і Роберт Хелві прадставілі важныя крытычныя заўвагі і парады. Доктар Хэйзл Макферсан і доктар Патрыцыя Паркман далі інфармацыю пра барацьбу ў Афрыцы і Лацінскай Амерыцы. Нягледзячы на тое, што гэтая праца ў многім выйграла ад такой шчырай дапамогі, адказнасць за правядзенне аналізу і высновы аўтар бярэ на сябе.

У ходзе аналізу нідзе не сцвярджаецца, што барацьба з дыктатурай з'яўляецца справай лёгкай і не патрабуе ахвяр. Любым формам барацьбы спадарожнічаюць ускладненні і страты. Натуральна, што супрацьстаянне дыктатарам патрабуе ахвяр. Аднак аўтар спадзяецца, што згаданы аналіз стане стымулам для лідэраў супраціўлення па выпрацоўцы стратэгіі, здольнай павысіць яго моц і ў той жа час зменшыць параўнальны ўзровень страт.

Дадзены аналіз таксама не трэба разумець так, што пры звяржэнні пэўнай дыктатуры знікнуць усе астатнія праблемы. Падзенне рэжыму не прыводзіць да ідыліі. Наадварот, яно адкрывае магчымасці для ўпартай барацьбы і працяглых намаганняў па стварэнні больш справядлівых сацыяльных, эканамічных і палітычных адносін і ліквідацыі іншых форм несправядлівасці і падаўлення. Аўтар спадзяецца, што кароткае азнаямленне са шляхамі знішчэння дыктатуры можа аказацца карысным паўсюды, дзе народ знаходзіцца пад уціскам і мае жаданне вызваліцца з-пад яго.

Джын Шарп

6 кастрычніка 1993 г.

Інстытут імя Альберта Эйнштэйна (ЗША): (Albert Einstein Institution)

Глава 1 Рэалістычнае ўяўленне пра дыктатуру

За апошнія дзесяцігоддзі пад напорам арганізаванага супраціўлення народаў зніклі або пахіснуліся многія дыктатарскія рэжымы як унутранага, так і знешняга паходжання. Дыктатуры, што здаваліся глыбока ўкаранёнымі і непакіснымі аказаліся няздольнымі супрацьстаяць палітычнаму, эканамічнаму і сацыяльнаму непадпарадкаванню людзей.

У асноўным дзякуючы негвалтоўнаму непадпарадкаванню людзей з 1980 г. палі дыктатарскія рэжымы ў Эстоніі, Латвіі і Літве, Польшчы, Усходняй Германіі, Чэхаславакіі і Славеніі, на Мадагаскары, у Малі, Балівіі і на Філіпінах. Негвалтоўнае супраціўленне наблізіла дэмакратызацыю ў Непале, Замбіі, Паўднёвай Карэі, Чылі, Аргенціне, Гаіці, Бразіліі, Уругваі, Малаві, Тайландзе, Балгарыі, Венгрыі, Заіры, Нігерыі і розных краінах былога Савецкага Саюза (што адыграла значную ролю ў перамозе над спробай перавароту прыхільнікаў старога рэжыму ў жніўні 1991 г.).

Акрамя таго, за апошнія гады з'явы масавага палітычнага непадпарадкавання¹ назіраюцца ў Чылі, Бірме і Тыбеце. Нягледзячы на тое, што такая барацьба не знішчыла кіруючую дыктатуру ці акупацыю, яна выкрыла лютую прыроду рэпрэсіўных рэжымаў перад сусветнай супольнасцю і дала насельніцтву каштоўны вопыт гэтай разнавіднасці барацьбы.

Падзенне дыктатуры ў вышэйзгаданых краінах, натуральна, не вырашыла ўсіх астатніх праблем грамадства: галеча, злачыннасць, бюракратызм і знішчэнне навакольнага асяроддзя часта з'яўляюцца вынікам жорсткіх рэжымаў. Аднак звяржэнне такой дыктатуры звяло да мінімуму пакуты ахвяр прыгнёту і адкрыла шлях да перабудовы грамадства на аснове больш шырокай палітычнай дэмакратыі, асабістых свабод і сацыяльнай справядлівасці.

Пастаянная праблема

За апошнія дзесяцігоддзі з'явілася тэндэнцыя да пашырэння дэмакратызацыі і свабоды ў свеце. Па дадзеных арганізацыі Freedom House (Фрыдам Хаўс), якая складае штогадовы міжнародны агляд становішча адносна палітычных правоў і грамадзянскіх свабод, колькасць краін свету, унесеныя ў спіс "свабодных", за апошнія дзесяць год значна павялічылася:²

¹ Тэрмін, ужыты ў дадзеным кантэксце, уведзены Робертам Хелві. "Палітычнае непадпарадкаванне" з'яўляецца негвалтоўнай барацьбой (пратэст, адмаўленне ў супрацоўніцтве, умяшанне), якая рашуча і актыўна прымяняецца ў палітычных мэтах. Тэрмін з'явіўся ў адказ на блытаніну і скажэнні з-за частага атаясамлення негвалтоўнай барацьбы з пацыфізмам і маральным ці рэлігійным "непрымяненнем гвалту". "Непадпарадкаванне" азначае наўмысны выклік уладзе шляхам непадпарадкавання, адмаўлення ад супрацоўніцтва. "Палітычнае непадпарадкаванне" апісвае абстаноўку, у якой прымяняецца дадзенае дзеянне (палітычнае), а таксама яго мэту (палітычная ўлада). Тэрмін у прынцыпе выкарыстоўваецца для абазначэння дзеяння насельніцтва ў мэтах вызвалення ўрадавых устаноў з-пад кантролю дыктатуры шляхам сталых атак на крыніцы сілы і наўмыснага выкарыстання стратэгічнага планавання і акцый. У дадзенай працы тэрміны палітычнае непадпарадкаванне, негвалтоўнае супраціўленне і негвалтоўная барацьба выкарыстоўваюцца ў аднолькавым значэнні, нягледзячы на тое, што два апошнія тэрміны ў цэлым адносяцца да барацьбы з больш шырокімі мэтамі (сацыяльнымі, эканамічнымі, псіхалагічнымі і г.д.).

² Freedom House (Фрыдам Хаўс), "Freedom in the World: The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties" ("Свабода ў свеце: штогадовы агляд палітычных правоў і грамадзянскіх свабод"), 1992-

	Свабодныя	Часткова свабодныя	Не свабодныя
1983	55	76	64
1993	75	73	38

Аднак такая станоўчая тэндэнцыя ўраўнаважваецца вялікай колькасцю народаў, што яшчэ жывуць ва ўмовах тыраніі. У студзені 1993 г. з 5,45 мільярдаў насельніцтва зямлі 31% людзей жылі ў краінах і на тэрыторыях, класіфікаваных як "не свабодныя"³, дзе палітычныя правы і грамадзянскія свабоды надзвычай абмежаваныя. 38 краін і 12 тэрыторый, што ўнесеныя ў катэгорыю "не свабодных", кіруюцца шэрагам ваенных дыктатур (як у Бірме і Судане), традыцыйнымі рэпрэсіўнымі манархіямі (як у Саудаўскай Аравіі і Бутане), дамінуючымі палітычнымі партыямі (як у Кітаі, Іраку, Паўночнай Карэі) або замежнымі акупантамі (як у Тыбеце і Усходнім Тыморы) ці знаходзяцца ў прамежжавым стане.

Многія краіны зараз знаходзяцца ў стане хуткіх эканамічных, палітычных і сацыяльных зменаў. Нягледзячы на тое, што за апошнія дзесяць гадоў колькасць "свабодных" краін павялічылася, застаецца высокая верагоднасць таго, што многія краіны перад хуткімі фундаментальнымі зменамі рухаюцца ў адваротным накірунку і перажывуць новыя формы дыктатуры. Ваенныя групы, прагнаючы да славы асобы, выбраныя дзеячы, а таксама дагматычныя партыі заўсёды імкнуцца навязаць сваю волю. Дзяржаўныя перавароты застануцца звыклымі. Асноўныя правы чалавека і палітычныя правы застануцца недаступнымі для вялікай колькасці народаў.

На жаль, мінулае застаецца з намі. Праблема дыктатуры надзвычай глыбокая. Народы многіх краін прайшлі праз дзесяцігоддзі ці нават стагоддзі прыгнёту. Часта людзі былі вымушаны бяспрэчна падпарадкоўвацца дзяржаўным асобам і ўладарам. У экстрэмальных выпадках сацыяльныя, палітычныя, эканамічныя і нават рэлігійныя інстытуты грамадства, незалежныя ад дзяржавы, наўмысна паслабляліся, прыстасоўваліся ці нават замяняліся новымі, паслухмянымі рэжыму інстытутамі і выкарыстоўваліся дзяржавай або кіруючай партыяй для кіравання грамадствам. Людзі часта падвяргаліся раз'яднанню (ператвараліся ў масу ізаляваных індывідаў) і станавіліся няздатнымі сумесна дабівацца свабоды, давяраць адзін аднаму ці нават здзяйсняць учынкi па асабістай ініцыятыве.

Вынік можна прадказаць: насельніцтва становіцца слабым, губляе ўпэўненасць у сабе і становіцца няздольным да супраціўлення. Людзі часам вельмі запалоханы і не могуць выказаць сваю думку аб нянавісці да дыктатуры і імкненні да свабоды нават у сям'і і сябрам. Яны баяцца нават сур'ёзна думаць пра публічнае супраціўленне. У любым выпадку якая ад гэтага карысць? Замест гэтага яны бязмэтна пакутуюць і іх чакае безнадзейная будучыня.

Становішча пры сучасных дыктатурах можа быць значна горшым, чым раней. У мінулым некаторыя людзі спрабавалі аказваць супраціўленне. Здараліся кароткія масавыя пратэсты і дэманстрацыі. З'яўляліся выбухі эмоцый. У іншых выпадках асобныя людзі і невялікія групы маглі здзяйсняць безвыніковыя учынкi, сцвярджаючы які-небудзь прынцып або проста каб паказаць сваё

1993. (Нью-Йорк: Freedom House (Фрыдам Хаўс), 1993), с. 66 (лічбы за 1993 г. прыведзены на студзень 1993 г.). Гл. апісанне катэгорый "свабодных", "часткова свабодных" і "не свабодных" па класіфікацыі Freedom House на с. 78-79.

³ Freedom House (Фрыдам Хаўс), "Freedom in the World" ("Свабода ў свеце"), с. 4.

непадпарадкаванне. Нягледзячы на станоўчыя матывы, такія акты супраціўлення ў мінулым былі не дастатковымі, каб пераадолець страх і звычку падпарадкоўвацца, што з'яўляецца неабходнай умовай знішчэння дыктатуры. На жаль, замест перамогі ці нават надзеі такія дзеянні толькі павялічвалі пакуты і неслі смерць.

Свабода праз гвалт?

Што ж рабіць у такіх абставінах? Найбольш відавочныя магчымасці ўяўляюцца безвыніковымі. Канстытуцыйныя і заканадаўчыя бар'еры, рашэнні суда і грамадская думка звычайна ігнаруюцца дыктатарамі. Зразумела, што ў адказ на жорсткасць, допыты, знікненні і забойствы людзі часта прыходзяць да высновы, што пакласці канец дыктатуры можа толькі гвалт. Раз'юшаныя ахвяры часам аб'ядноўваліся для барацьбы з дыктатурай з дапамогай любых сродкаў гвалту ці вайны, нягледзячы на тое, што ўсе шанцы былі супраць іх. Такія людзі змагаліся коштам пакут і жыцця. Яны зрэдку мелі нязначныя вынікі, але яшчэ радзей заваёўвалі свабоду. Шалёныя паўстанні могуць выклікаць жорсткія рэпрэсіі, якія робяць насельніцтва яшчэ больш бездапаможным, чым раней.

Якімі б вартасцямі не валодалі метады гвалту, зразумела адно: *спадзеючыся на гвалтоўныя сродкі, такія людзі выбіраюць тып барацьбы, пры якім прыгнятальнікі амаль заўсёды маюць перавагу*. Дыктатары выдатна падрыхтаваны да прымянення сілы. Незалежна ад працягласці дзеянняў такіх прыхільнікаў дэмакратыі, жорсткая ваенная рэальнасць нарэшце становіцца непазбежнай. Дыктатары амаль заўсёды маюць перавагу ў ваеннай тэхніцы, узбраенні, транспарце і ўзброеных сілах. Нягледзячы на сваю смеласць, дэмакратам (амаль заўсёды) няма чаго супрацьпаставіць.

Калі звычайнае ўзброенае паўстанне прызнаецца нерэальным, некаторыя дысідэнты схіляюцца на карысць партызанскай вайны. Аднак яна рэдка прыносіць або зусім не прыносіць карысці прыгнечанаму насельніцтву і не забяспечвае дэмакратыю. Партызанскі рух не з'яўляецца бяспрэчным пытаннем, асабліва з улікам вялікіх страт сярод уласнага народа. Дадзены падыход не прадухіляе паражэння, нягледзячы на адпаведную тэорыю і стратэгічныя аналізы, а часам і на міжнародную падтрымку. Партызанская барацьба звычайна цягнецца вельмі доўга. Часта пры гэтым кіруючыя колы перасяляюць масы грамадзянскага насельніцтва, што нясе вялікія пакуты і сацыяльныя разбурэнні.

Нават у выпадку перамогі партызанская барацьба мае значныя і працяглыя адмоўныя вынікі. Атакаваны рэжым дзякуючы сваім мерам супрацьдзеяння хутка становіцца яшчэ больш жорсткім. Калі партызаны нарэшце перамагаюць, новы рэжым часта з'яўляецца яшчэ больш дыктатарскім у параўнанні з яго папярэднікам праз цэнтралізаваны ўплыў узрослых узброеных сіл і паслабленне ці разбурэнне падчас барацьбы незалежных груп і інстытутаў грамадства, органаў, якія з'яўляюцца жыццёва важнымі пры пабудове і падтрыманні дзейнасці дэмакратычнага грамадства. Праціўнікі дыктатуры павінны разгледзіць іншыя магчымасці.

Перавароты, выбары, ратаўнікі з-за мяжы?

Ваенны пераварот супраць дыктатуры можа падацца больш лёгкім і хуткім спосабам пазбавіцца непрымальнага рэжыму. Аднак такі спосаб мае сур'ёзныя недахопы.

Самае значнае тое, што ён пакідае несправядлівае размеркаванне ўлады паміж насельніцтвам і элітай, што кіруе ўрадам і ўзброенымі сіламі. Ліквідацыя адных асоб уладных структур проста дае магчымасць іншай групе заняць іх месца. Тэарэтычна такая група можа аказацца больш трывалай і адкрытай для абмежаваных дэмакратычных рэформаў. Аднак магчыма і супрацьлеглае.

Пасля замацавання свайго становішча новая кліка можа стаць больш жорсткай і больш амбіцыйнай, чым старая. Адпаведна, гэтая кліка, на якую ўскладаюцца ўсе надзеі, зможа праводзіць любыя дзеянні, не зважаючы на дэмакратыю і правы чалавека. Гэта не з'яўляецца прымальным вырашэннем праблемы існавання дыктатуры.

Выбары ў якасці інструмента значных палітычных зменаў пры дыктатуры непрыдатныя. Некаторыя дыктатарскія рэжымы, напрыклад, у краінах усходняга блоку пад кіраваннем Савецкага Саюза, дазвалялі вылучэнне кандыдатаў, каб стварыць уражанне дэмакратычнасці. Аднак такія выбары з'яўляліся толькі строга кантралюемым плембасцытам, які забяспечваў падтрымку народам кандыдатаў, ужо адабраных дыктатарамі. Пад ціскам дыктатары могуць пагадзіцца на новыя выбары, але, маніпулюючы імі, прыводзяць ва ўрадавыя кабінеты грамадзянскіх марыянетак. Калі кандыдаты ад апазіцыі атрымоўваюць магчымасць прымаць удзел у выбарах і атрымоўваюць перамогу, як гэта здарылася ў Бірме ў 1990 г. і Нігерыі ў 1993 г., вынікі проста ігнаруюцца, а "пераможцы" падвяргаюцца запалохванню, арышту ці нават смерці. Дыктатары не для таго захопліваюць уладу, каб дазволіць выбары, якія могуць скінуць іх з трона.

Шмат людзей зараз пакутуюць ад жорсткай дыктатуры. Той, хто адправіўся ў эміграцыю, каб пазбегнуць хуткай расправы, не верыць, што яго народ можа вызваліцца самастойна. Такія людзі спадзяюцца на знешнія сілы. Яны лічаць, што толькі міжнародная дапамога можа быць дастаткова моцнай, каб звергнуць дыктатара.

Меркаванне, што прыгнечаныя не здольны эфектыўна дзейнічаць, можа быць правільным для пэўнага перыяду. Як адзначалася, прыгнечаны народ часта не мае жадання і таму часова застаецца няздатным да барацьбы, ён не верыць у сваю здольнасць супрацьстаяць дыктатуры і не ведае шляхоў да паратунку. Таму зразумела, што многія спадзяюцца на іншых. Такой знешняй сілай можа быць "грамадская думка", Арганізацыя Аб'яднаных Нацый, канкрэтная краіна ці эканамічныя і палітычныя санкцыі.

Такі сцэнарый можа падацца зручным, але надзея на ратаўніка звонку стварае сур'ёзныя праблемы. Такая надзея можа стаць дарэмнай. Звычайна замежны выратавальнік не прыходзіць, а калі замежная дзяржава і ўмешвацца, ёй звычайна небяспечна давяраць.

Тут варта падкрэсліць некалькі непрыемных момантаў, звязаных са спадзяваннем на замежнае ўмяшанне:

- Замежныя дзяржавы часта цяпяць дыктатуру ці нават проста дапамагаюць ёй з мэтай забяспечыць уласныя эканамічныя ці палітычныя інтарэсы.

- Замежныя дзяржавы могуць здрадзіць прыгнечанаму народу і не стрымаць свае абяцанні па аказанні яму дапамогі ў вызваленні дзеля дасягнення іншай мэты.
- Некаторыя замежныя дзяржавы будуць распачынаць дзеянні супраць дыктатуры толькі дзеля таго, каб атрымаць эканамічны, палітычны ці ваенны кантроль над краінай.
- Замежныя дзяржавы могуць актыўна ўмешвацца ў пазітыўных мэтах толькі тады, калі ўнутраны рух супраціўлення ўжо пачаў расхітваць дыктатуру, прыцягваючы ўвагу міжнароднай грамадскасці да жорсткай прыроды рэжыму.

Дыктатура, як правіла, узнікае дзякуючы размеркаванню ўлады ўнутры краіны. Насельніцтва і грамадства занадта слабыя, каб стварыць для дыктатуры сур'ёзныя праблемы, бо багачце і ўлада засяроджаны ў руках занадта вялікай колькасці людзей. Нягледзячы на тое, што дыктатура можа выгадна выкарыстоўваць ці быць паслабленай дзеяннямі міжнароднай супольнасці, яе падзенне ў асноўным залежыць ад унутраных фактараў.

Аднак ціск міжнароднай супольнасці можа апынуцца вельмі карысным, калі ён падтрымлівае моцны рух супраціўлення ўнутры краіны. У такім выпадку, напрыклад міжнародны эканамічны байкот, эмбарга, разрыў дыпламатычных адносінаў, выключэнне з міжнародных арганізацый, асуджэнне з боку органаў ААН і інш., могуць аказаць значную дапамогу. Тым не менш, пры адсутнасці ўнутранага руху супраціўлення такія дзеянні малаэфектыўныя.

Перад тварам цяжкай ісціны

Выніку дасягнуць нялёгка. Эфектыўнае звяржэнне дыктатуры з мінімальнымі ахвярамі патрабуе выканання чатырох асноўных задач:

- Неабходна замацаваць рашучасць, упэўненасць у сабе і навыкі супраціўлення прыгнечанага насельніцтва;
- Неабходна замацаваць незалежныя сацыяльныя групы і інстытуты прыгнечанага народа;
- Неабходна стварыць моцную сілу супраціўлення;
- Неабходна распрацаваць разумны стратэгічны план вызвалення і дакладна ажыццявіць яго.

Барацьба за вызваленне патрабуе спадзяванняў на сябе і на ўмацаванне групы змагароў унутры краіны. Чарльз Сцюард Парнэл заклікаў падчас кампаніі за абмежаванае самавызначэнне Ірландыі ў 1879-1880 гг.: "Няма сэнсу спадзявацца на асабістую рашучасць... Дапамагайце самі сабе сумеснымі намаганнямі... умацоўвайце тых, хто слабы... аб'яднайцеся, арганізуйцеся... і вы павінны перамагчы... Калі праз вашы намаганні праблема вышлее для вырашэння, тады і толькі тады яна можа быць вырашана".⁴

Перад самастойнай сілай апазіцыі пры ўмове існавання мудрай стратэгіі, дысцыплінаваных і рашучых дзеянняў і рэальнай магутнасці дыктатура ў выніку рухне. Аднак для гэтага неабходна выканаць чатыры адзначаныя патрабаванні.

⁴ Patrick Sarsfield O'Hegarty (Патрык Сарсфілд О'Гегарці). "A History of Ireland Under the Union" ("Гісторыя Ірландыі ў Саюзе"), 1880-1922 (Лондан: "Methuen" ("Метуэн"). 1952), с. 490-491.

Такім чынам, вызваленне ад дыктатуры ў выніку залежыць ад здольнасці народа вызваліцца асабістымі намаганнямі. Узоры паспяховага палітычнага непадпарадкавання (гэта значыць негвалтоўнай барацьбы за палітычныя мэты), згаданыя вышэй, паказваюць, што ў насельніцтва ёсць спосабы атрымаць вызваленне ўласнымі сіламі, але такія спосабы патрэбным чынам не распрацаваны. Гэтыя спосабы мы разгледзім падрабязней у наступных главах. Аднак спачатку абмяркуем пытанне перамоў як сродка расхіствання дыктатуры.

Глава 2 Небяспека перамоў

Перад вострымі праблемамі барацьбы з дыктатурай, апісанымі ў главе 1, некаторыя людзі ўпадаюць у пасіўнае падпарадкаванне. Іншыя, што страцілі надзею дабіцца дэмакратыі, могуць прыйсці да высновы, што неабходна дамовіцца з вечнай, як ім падаецца, дыктатурай шляхам "прымірэння", "кампрамісу" і "перамоў" захаваць нейкія пазітыўныя элементы і пакласці канец жорсткасці. На першы погляд, пры адсутнасці рэальнага выбару такі падыход здаецца заманлівым.

Сур'ёзная барацьба супраць дыктатуры прадугледжвае непрыемную перспектыву. Чаму неабходна стаць на гэты шлях? Хіба нельга паводзіць сябе разумна і шукаць шляхі да перамоў, знаходзіць магчымасці паступова развітацца з дыктатурай? Хіба не могуць дэмакраты заклікаць да чалавечнасці дыктатараў і запэўніць іх паступова скараціць сваю абсалютную ўладу і, магчыма, нарэшце даць ім шанец усталяваць дэмакратычны ўрад?

Часам сцвярджаюць, што праўда не заўсёды толькі на адным баку. Магчыма, дэмакраты не да канца разумеюць дыктатараў, якія дзейнічалі з добрымі намерамі ў складаных абставінах? Іншыя лічаць, што дыктатары ў той цяжкай сітуацыі, у якой апынулася краіна, з радасцю сыдуць самі, калі толькі іх угаварыць. Можна таксама сцвярджаць, што дыктатары могуць пагадзіцца "на нічыю", калі ўсе бакі аказваюцца ў выйгрышы. Тады можна гаварыць пра тое, што больш не будзе неабходнасці рызыкаваць і пакутаваць у далейшай барацьбе, калі дэмакратычная апазіцыя гатова згладзіць канфлікт мірным шляхам перамоў (магчыма, нават пры пасрэдніцтве вопытных асоб ці ўрада іншай краіны). Хіба гэта не лепей за цяжкую барацьбу, нават калі гэта негвалтоўная барацьба і яна не суправаджаецца ваеннымі дзеяннямі?

Вартасці і недахопы перамоў

Перамовы могуць быць карыснымі пры вырашэнні пэўных аспектаў праблем у канфліктах, іх нельга ігнараваць ці адкідваць, калі яны да месца. У некаторых сітуацыях пры вырашэнні пытанняў, якія не маюць прынцыповага значэння, падыходзіць кампраміс і перамовы могуць стаць важным дзейсным шляхам спынення канфлікту. Забастоўка рабочых за павышэнне заробку з'яўляецца добрым прыкладам каштоўнай ролі перамоў у канфлікце: дасягнутае пагадненне можа прывесці да павышэння зарплаты на суму, сярэдняю паміж велічынямі, якія перш прапаноўваюцца кожным з бакоў. Працоўныя канфлікты з удзелам афіцыйных прафсаюзаў, аднак, істотна адрозніваюцца ад канфліктаў, у якіх вырашаюцца праблемы працягу жорсткай дыктатуры ці ўсталявання палітычнай свабоды.

Калі ставяцца пытанні фундаментальнага характару, што закранаюць прынцыпы рэлігіі, праблемы правоў чалавека ці ўсяго будучага развіцця грамадства, перамовы не з'яўляюцца спосабам вырашэння праблем. Па некаторых прынцыповых пытаннях кампрамісу быць не можа. Толькі змены ў размеркаванні ўлады на карысць дэмакратаў могуць забяспечыць адэкватнае рашэнне дадзенага пытання. Такога змянення можна дабіцца толькі ў барацьбе, а не на перамовах. Гэта не значыць, што перамовамі ніколі не трэба карыстацца. Сэнс у тым, што перамовы не з'яўляюцца рэалістычным спосабам зліквідаваць моцную дыктатуру пры адсутнасці магутнай дэмакратычнай апазіцыі.

Натуральна, магчымасці ўступіць у перамовы можа і не ўзнікнуць. Надзейна замацаваныя дыктатары, упэўненыя ў сваім становішчы, могуць адмовіцца весці перамовы са сваімі дэмакратычнымі апанентамі. Або пасля перамоў апазіцыянеры з дэмакратычнага боку могуць проста знікнуць.

Здача пазіцый падчас перамоў?

Асобныя людзі і групы, што знаходзяцца ў апазіцыі да дыктатуры і выступаюць за перамовы, часта маюць высакародныя мэты. Асабліва калі ўзброеныя сутыкненні з рэжымам працягваюцца гадамі і не дасягаюць рашучай перамогі, становіцца зразумелым, што людзі любой палітычнай арыентацыі хочуць міру. Перамовы становяцца пажаданымі сярод дэмакратаў, калі дыктатары маюць значную ваенную перавагу і ахвяры, разбурэнні сярод уласнага народа становяцца недапушчальнымі. У такім выпадку ёсць спакуса выкарыстоўваць любую магчымасць, якая можа дапамагчы дэмакратам дасягнуць некаторых сваіх мэтаў і пры гэтым пакласці канец гвалту і гвалтоўным контрмерам.

Прапанова "міру" шляхам перамоў з дэмакратычнай апазіцыяй з боку дыктатуры, натуральна, не з'яўляецца шчырай. Гвалт можа быць спынены ў любы момант самімі дыктатарамі, калі толькі яны скончаць вайну супраць уласнага народа. Без усялякіх перамоў і па асабістай ініцыятыве яны могуць узнавіць павагу да правоў чалавека, вызваліць палітвязняў, спыніць катаванні і ваенныя дзеянні, выйсці з урада і прынесці свае выбачэнні народу.

Калі дыктатура моцная, але існуе раздражняючае супраціўленне, дыктатары могуць пайсці на перамовы з апазіцыяй дзеля таго, каб прымусіць яе здацца з падставай заключэння "міру". Заклік да перамоў можа здавацца прывабным, але падчас саміх перамоў можа ўзнікнуць сур'ёзная небяспека.

З другога боку, калі апазіцыя выключна моцная і прадстаўляе сабой сапраўдную пагрозу рэжыму, дыктатары могуць прапанаваць перамовы, каб захаваць за сабой як мага больш улады і багацця. У любым з гэтых выпадкаў дэмакраты не павінны дапамагаць дыктатарам дасягнуць сваіх мэтаў.

Дэмакратам неабходна засцерагацца пастак, наўмысна пастаўленых дыктатарамі ў час перамоў. Калі стаўкай з'яўляюцца пытанні палітычных свабод, заклік да перамоў можа аказацца спробай прымусіць дэмакратаў мірна здаць свае пазіцыі пры захаванні гвалту з боку дыктатуры. У такіх канфліктах перамовы могуць адыграць сваю ролю ў канцы рашучай барацьбы, калі ўлада дыктатараў знішчана і яны шукаюць доступ да міжнароднага аэрапорта.

Пытанні ўлады і справядлівасці ў перамовах

Калі дадзены тэзіс здаецца жарсткаватым для абмеркавання тэмы перамоў, неабходна зменшыць нерэальнае ўяўленне аб іх. Патрабуецца яснае разуменне таго, як праводзяцца перамовы.

"Перамовы" не азначаюць, што два бакі садзяцца за стол і на аснове роўнасці абмяркоўваюць і вырашаюць супярэчнасці, якія выклікалі канфлікт паміж імі.

Неабходна памятаць пра два фактары. Па-першае, у час перамоў змест магчымага пагаднення вызначаецца не параўнальнай справядлівасцю канфліктных поглядаў і мэтаў. Па-другое, змест магчымага пагаднення шмат у чым вызначаецца рэальнай сілай кожнага з бакоў.

Неабходна ўлічваць некалькі цяжкіх пытанняў. Што можа зрабіць кожны бок пазней для дасягнення сваіх мэтаў, калі другі бок не пойдзе за стол перамоў? Што можа зрабіць кожны бок, калі другі бок парушыць сваё слова і будзе выкарыстоўваць сілу для дасягнення сваіх мэтаў, нягледзячы на пагадненне?

Вырашэнне праблемы шляхам перамоў не дасягаецца ацэнкай справядлівасці пытанняў, што абмяркоўваюцца. Нягледзячы на тое, што гэта можа быць прадметам інтэнсіўных дыскусій, рэальныя вынікі перамоў узнікаюць з ацэнкі абсалютнай і параўнальнай сілы бакоў пры перамовах. Што могуць зрабіць дэмакраты, каб іх мінімальныя патрабаванні не былі адкінуты? Што могуць зрабіць дыктатары, каб захаваць уладу і нейтралізаваць дэмакратаў? Іншымі словамі, калі пагадненне дасягаецца, то звычайна ў выніку таго, што кожны з бакоў параўноўвае свае магчымасці з магчымасцямі процілеглага боку і вызначае, да чаго можа прывесці адкрытая барацьба.

Неабходна таксама вызначыць, якія саступкі гатовы зрабіць кожны бок, каб дасягнуць пагаднення. Пры паспяховых перамовах прысутнічае кампраміс, узаемныя саступкі. Кожны бок атрымоўвае частку таго, чаго дасягае, і саступае частку сваіх патрабаванняў.

Што могуць саступіць дыктатарам пра-дэмакратычныя сілы ў выпадку экстрэмальнай дыктатуры? З якімі мэтамі дыктатараў могуць пагадзіцца пра-дэмакратычныя сілы? Ці павінны дэмакраты пакінуць дыктатарам (хай будзе гэта палітычная партыя ці ваенная кліка) канстытуцыйна замацаваную сталую ролю ў будучым урадзе? У чым тут заключаецца дэмакратыя?

Калі нават уявіць, што перамовы ідуць паспяхова, неабходна паставіць пытанне які ўсё ж мір надзе? Стане жыццё лепшым ці горшым у параўнанні з тым, якім яно магло б быць у пачатку ці працягу барацьбы дэмакратамі?

Дыктатары, “ідуць на ўступкі”

Дыктатары могуць мець розныя матывы і мэты для замацавання свайго панавання: улада, становішча, багацце, перабудова грамадства і г.д. Нельга забываць, што ніводная з гэтых мэтаў не будзе дасягнутая, калі яны пазбавяцца свайго дамінуючага становішча. У выпадку перамоў дыктатары будуць спрабаваць захаваць за сабой тое, да чаго імкнуліся.

Якія б абяцанні ні давалі дыктатары ў рамках пагаднення, ні ў якім выпадку нельга забываць, што яны могуць абяцаць усё што магчыма, каб дабіцца саступак з боку дэмакратычнай апазіцыі, а пасля груба парушыць гэтыя ж пагадненні.

Калі дэмакраты дадуць згоду спыніць супраціўленне ў адказ на спыненне рэпрэсій, яны могуць моцна расчаравацца. Спыненне супраціўлення рэдка прыводзіць да змяншэння рэпрэсій. Пасля ліквідацыі ўплыву ўнутранай і міжнароднай апазіцыі

дыктатары могуць зрабіць прыгнечанне і гвалт яшчэ больш жорсткімі, чым раней. Разлад народнага супраціўлення часта ліквідуе ўраўнаважваючую сілу, якая абмяжоўвае ўладу і бесчалавечнасць дыктатуры. У такім выпадку тыраны могуць распачаць дзеянні супраць любога. "Бо тыран мае ўладу настолькі, наколькі нам хапае сілы супраціўляцца ёй", – пісаў Крышналал Шрыдхарані.⁵

Там, дзе пытанне ставіцца па фундаментальных праблемах, для перамены становішча ў канфлікце важна супраціўленне, а не перамовы. Амаль ва ўсіх выпадках для таго, каб пазбавіць дыктатараў улады, супраціўленне павінна працягвацца. Паспех у большасці выпадкаў вызначаецца не перамовамі наконт пагаднення, а кампетэнтным выкарыстаннем усіх найбольш адпаведных і моцных сродкаў супраціўлення. На нашу думку, найбольш моцным існуючым сродкам для барацьбітоў за свабоду з'яўляецца палітычнае непадпарадкаванне, ці негвалтоўная барацьба, пра што падрабязней гаворка пойдзе ніжэй.

Якога роду мір?

Калі дыктатары і дэмакраты вядуць перамовы аб міры, неабходна надзвычай ясна мысліць, бо гэта нясе ў сабе небяспеку. Не ўсе, хто выкарыстоўвае слова "мір", дасягаюць міру, які мае на ўвазе свабоду і справядлівасць. Падпарадкаванне грубаму прыгнёту і пасіўная саступка бязлітасным дыктатарам, якія па-зверску абыходзіліся з сотнямі тысяч людзей, не ёсць сапраўдны мір. Гітлер неаднаразова заклікаў да міру, які ёнразумеў як падпарадкаванасць яго волі. Мір для дыктатара часта азначае не што іншае, як мір турмы ці магілы.

Існуюць і іншыя небяспечнасці. У перамовах з высакароднымі намерамі часам блытаюць мэты перамоў і сам працэс іх вядзення. Акрамя таго, дэмакратычныя ўдзельнікі перамоў ці замежныя эксперты, запрошаныя на дапамогу, могуць адным махам забяспечыць дыктатарам легітымнасць на мясцовым і міжнародным узроўні, у якой ім да сёння было адмоўлена з прычыны захопу дзяржаўнай улады, парушэння правоў чалавека і жорсткасці. Без законнага статусу, у якім яны адчайна маюць патрэбу, дыктатары не могуць уладарыць бясконца. Прыхільнікі міру не павінны надаваць ім такі статус.

Крыніцы надзеі

Як згадвалася вышэй, лідэры апазіцыі могуць быць вымушаны ўступіць у перамовы з-за пачуцця безнадзейнасці барацьбы за дэмакратыю. Аднак гэта пачуццё можна змяніць. Дыктатура не з'яўляецца вечнай. Людзі, што жывуць пад прыгнётам дыктатуры, не павінны станавіцца слабымі, дыктатарам нельга дазваляць заставацца пры ўладзе бясконца. Арыстоцель даўно адзначаў: "Жыццё алігархіі і тыраніі больш кароткае, чым пры любым іншым дзяржаўным ладзе... Нідзе тыранія не існавала

⁵ Krishnalal Shridharani (Крышналал Шрыдхарані), "War Without Violence: A Study of Gandhi's Method and Its Accomplishments" ("Вайна без гвалту: аналіз метаду Гандзі і яго дасягненняў") (Нью-Йорк: "Harcourt" ("Харкурт"), "Brace" ("Брэйс"), 1939 і перадрук Нью-Йорк і Лондан: "Garland Publishing" ("Гарланд Паблішынг"), 1972), с. 260.

доўга".⁶ Іх слабасці можна павялічыць і такім чынам расхістаць уладу дыктатара (такія слабасці больш падрабязна разглядаюцца ў главе 4).

Сучасная гісторыя выяўляе слабасць дыктатур і паказвае, што яны могуць загінуць у адносна кароткі тэрмін: у той час як для звяржэння камуністычнай дыктатуры ў Польшчы спатрэбілася дзесяць гадоў (з 1980 па 1990 гг.), ва Ўсходняй Германіі і Чэхаславакіі ў 1989 г. гэта адбылося за лічаныя тыдні. У Сальвадоры і Гватэмале ў 1944 г. спатрэбілася прыкладна два тыдні барацьбы ў кожнай з гэтых краін, каб развітацца з добра замацаванымі ваеннымі дыктатурамі. Моцны мілітарызаваны рэжым шаха Ірана быў паслаблены за некалькі месяцаў. Дыктатар Маркас на Філіпінах у 1986 г. быў скінуты народамі за некалькі тыдняў, а ўрад ЗША хутка спыніў падтрымку прэзідэнта Маркаса, калі моц апазіцыі стала відавочнай. Спробе перавароту ў Савецкім Саюзе прыхільнікамі старога рэжыму ў жніўні 1991 г. з дапамогай палітычнага непадпарадкавання перашкодзілі за некалькі дзён. Пазней многія з народаў, якія на працягу значнага часу знаходзіліся пад уладай СССР, вярнулі сабе незалежнасць за некалькі дзён, тыдняў ці месяцаў.

Старое меркаванне, што сілавая дзеянні заўсёды спрацоўваюць хутка, у той час як негвалтоўныя сродкі патрабуюць значнага часу, відавочна перастала быць справядлівым. Нягледзячы на тое, што можа спатрэбіцца нямала часу, каб змяніць глыбінную сітуацыю і грамадства, сама барацьба супраць дыктатуры з дапамогай негвалтоўных метадаў часам адбываецца імкліва.

Перамовы не з'яўляюцца адзінай альтэрнатывай працяглай вайне да знішчэння, з аднаго боку, і капітуляцыяй, з другога. Згаданыя тут прыклады, а таксама прыклады з главы 1, паказваюць, што існуе яшчэ адна магчымасць для тых, хто дабіваецца міру і свабоды – палітычнае непадпарадкаванне.

---

⁶ Арыстоцель, "Палітыкі", пераклад Т. А. Sinclair (Т. А. Сінклер) (Хармандсворд, Мідлсэкс, Вялікабрытанія, і Балцімор, штат Мэрылэнд, ЗША: "Penguin Books" ("Пенгуін Букс") 1876 (1962), кніга V, глава 12, с. 231 і 232.

Глава 3 Адкуль бярэцца сіла?

Вядома, што дабіцца свабоды мірным шляхам – няпростая задача. Яна патрабуе вялікіх стратэгічных здольнасцей, арганізацыі і планавання. І што больш важна, яна патрабуе сілы. Дэмакраты не могуць спадзявацца на звяржэнне дыктатуры і дабіцца палітычнай свабоды без здольнасці эфектыўна прымяніць уласную сілу.

Як гэта магчыма здзейсніць? Якую сілу можа мабілізаваць дэмакратычная апазіцыя, каб яна аказалася дастатковай для знішчэння дыктатуры і яе ваеннай і паліцэйскай сістэмы? Адказ у разуменні палітычнай сілы, якое часта ігнаруецца. Вывучыць яе сутнасць не так цяжка. Некаторыя асноўныя паняцці вельмі простыя.

Казка пра "уладара малпаў"

Прыпавесць кітайскага аўтара Ліў Джы, напісаная ім у чатырнаццатым стагоддзі, напрыклад, вельмі дакладна характарызуе забытае разуменне палітычнай улады:⁷ "У феадальнай дзяржаве Чу жыў стары, які трымаў у якасці прыслугі малп. Жыхары Чу называлі яго "Джу гонг" (уладар малпаў).

Кожную раніцу стары збіраў малпаў на сваім двары і загадваў старэйшай малпе весці астатніх у горы збіраць плады з дрэваў і кустоў. Кожная малпа павінна была аддаваць адну дзесятую сабранага старому. Тых, хто не рабіў гэтага, збівалі. Усе малпы пакутавалі, але не рашаліся скардзіцца.

Аднойчы маленькая малпачка спытала ў астатніх: "Ці саджаў стары гэтыя дрэвы і кусты?" Астатнія адказалі: "Не, яны самі выраслі". Тады маленькая малпачка зноў спытала: "Хіба мы не можам збіраць плады без дазволу старога?" Астатнія адказалі: "Так, можам". Маленькая малпачка працягвала: "Чаму ж мы тады павінны залежыць ад старога, чаму мы павіны служыць яму?"

Яшчэ не скончыла гаварыць маленькая малпачка, як усе малпы зразумелі і схамянуліся.

У тую ж ноч, пабачыўшы, што стары заснуў, малпы рушылі на бар'еры, за якімі іх трымалі, і цалкам разбурылі агароджу. Яны таксама забралі фрукты, якія стары трымаў у сховішчы, знеслі іх у лес і больш не вярталіся. Неўзабаве пасля гэтага стары памёр ад голаду".

Ю-лі-зі казаў: "Некаторыя кіруюць сваімі народамі з дапамогай трукаў, а не справядлівых прынцыпаў. Хіба яны не падобныя на ўладара малпаў? Яны не здагадваюцца пра сваю дурасць. Як толькі іх народ адумаецца, іх трукі больш не спрацоўваюць".

⁷ Дадзеная гісторыя з першапачатковай назвай "Праўленне з дапамогай трукаў" узятая з твору "Ю-лі-зі" аўтара Ліў Джы (1311-1375), перакладзена Sydney Tai (Сідні Тай), усе правы захаваныя. Ю-лі-зі таксама быў псеўданімам Ліў Джы. Пераклад першапачаткова апублікаваны ў зборніку "Nonviolent Sanctions: News from the Albert Einstein Institution" ("Негвалтоўныя санкцыі: навіны ад інстытута імя Альберта Эйнштэйна") (Кембрыдж, штат Масачусетс, ЗША), том IV, № 3 (зіма 1992-1993), с. 3.

Неабходныя крыніцы палітычнай улады

Прынцып прасты. Дыктатары маюць патрэбу ў дапамозе людзей, якімі яны кіруюць, без гэтага яны не ў стане забяспечыць і захаваць крыніцы палітычнай улады. Такія крыніцы палітычнай улады ўключаюць наступнае:

- *Аўтарытэт* – упэўненасць людзей, што ўлада з'яўляецца законнай і што іх маральны доўг падпарадкоўвацца ёй;
- *Чалавечыя рэсурсы* – колькасць і значнасць асоб і груп, якія падпарадкоўваюцца, супрацоўнічаюць ці прапануюць дапамогу ўладарам;
- *Практычны вопыт і веды*, неабходныя рэжыму для выканання канкрэтных дзеянняў, якія даюць асобы і групы, якія супрацоўнічаюць з рэжымам;
- *Нематэрыяльныя фактары* – псіхалагічныя і ідэалагічныя фактары, што прымушаюць людзей падпарадкоўвацца і дапамагаць уладам;
- *Матэрыяльныя рэсурсы* – ступень кантролю ці доступу ўладароў да маёмасці, прыродных рэсурсаў, фінансавых рэсурсаў, эканамічнай сістэмы, а таксама сродкаў сувязі і транспарту;
- *Санкцыі* – неабходныя для існавання рэжыму і правядзення яго палітыкі пакаранні ці пагрозы ў пакаранні, што прымяняюцца супраць непакорлівых альбо тых, хто адмаўляецца супрацоўнічаць.

Усе дадзеныя крыніцы, аднак, залежаць ад прыняцця рэжыму, ад паслухмянасці насельніцтва, ад супрацоўніцтва шматлікіх людзей і многіх інстытутаў грамадства. Іх наяўнасць не можа быць гарантаванай.

Поўнае супрацоўніцтва, паслухмянасць і падтрымка павялічваюць лік неабходных крыніц сілы і, адпаведна, пашыраюць уладныя паўнамоцтвы любога ўрада.

З другога боку, скарачэнне супрацоўніцтва з агрэсарамі і дыктатарамі з боку народа і інстытутаў можа зменшыць крыніцы сілы, ад якіх залежаць усе кіраўнікі. Без такіх крыніц іх улада слабее і ў выніку знікае.

Натуральна, дыктатары адчувальны да дзеянняў і ідэй, якія пагражаюць іх магчымасці рабіць так, як ім захочацца. Таму яны і пагражаюць тым, хто не падпарадкоўваецца, бастуе ці адмаўляецца супрацоўнічаць. Аднак гэта яшчэ не ўсё. Рэпрэсіі, нават жорсткасць, не заўсёды забяспечваюць зварот да неабходнага ўзроўню падпарадкавання і супрацоўніцтва, што дазваляюць рэжыму функцыянаваць.

Калі, нягледзячы на рэпрэсіі, крыніцы сіл могуць быць паслаблены ці перакрыты на дастатковы час, першапачатковым вынікам для дыктатуры стануць няўпэўненасць і збянтэжанасць. Затым можа з'явіцца відавочнае паслабленне ўлады дыктатуры. З часам знікненне крыніц сілы можа выклікаць параліч рэжыму і, у сур'ёзных выпадках яго развал. Улада дыктатуры паступова альбо хутка згіне ад палітычнага знясілення.

З гэтага вынікае, што любоў да свабоды ці тыранія любога ўрада ў большай ступені ёсць адлюстраванне рашучасці народа заставацца свабодным і яго жадання і здольнасці супрацьстаяць спробам падпарадкавання.

Насуперак распаўсюджанаму меркаванню нават таталітарныя дыктатуры залежаць ад насельніцтва і грамадства, якім яны кіруюць. Палітолаг Карл Дойч у 1953 г. адзначаў: "Таталітарная ўлада моцная толькі тады, калі яе не трэба занадта часта выкарыстоўваць. Калі таталітарную ўладу ўвесь час выкарыстоўваць супраць усяго насельніцтва, яна наўрад ці застанеца моцнай на працягу доўгага тэрміну. Паколькі таталітарныя рэжымы патрабуюць больш улады для кіравання сваімі падначаленымі, чым іншыя формы кіравання, такім рэжымам патрабуецца больш шырокая і надзейная звычка да падпарадкавання людзей; больш за тое, ім пры неабходнасці даводзіцца спадзявацца на актыўную падтрымку значнай часткі насельніцтва".⁸

Англііскі тэрэтык права дзевятнаццатага стагоддзя Джон Осцін апісаў становішча дыктатуры перад расчараваным народам. Ён сцвярджаў, што, калі большасць насельніцтва поўнае рашучасці зліквідаваць урад і для гэтага гатова трымаць рэпрэсіі, тады моц урада разам з тымі, хто яго падтрымлівае, не ўратуе ўладу нават пры замежнай падтрымцы. Осцін заключае, што народ, які змагаецца, немагчыма вярнуць да ранейшай пакорлівасці.⁹

Нікала Макіявелі яшчэ раней сцвярджаў, што ўладар, "... для якога ўсё грамадства ёсць вораг, не можа адчуваць сябе ў бяспецы; чым больш жорсткасці, тым слабей яго рэжым".¹⁰

Практычнае прымяненне дадзеных палажэнняў прадэманстравана гераічнымі змагарамі супраціўлення ў Нарвегіі супраць нацысцкай акупацыі і, як згадвалася ў главе 1, мужнымі палякамі, немцамі, чэхамі, славакамі і многімі іншымі, што аказалі супраціўленне камуністычнай агрэсіі і дыктатуры і нарэшце садзейнічалі разбурэнню камуністычнага панавання. Гэта, вядома, не новая з'ява: падзеі негвалтоўнага супраціўлення вядомыя яшчэ прыкладна з 494 г. да н.э., калі плебеі пазбавілі сваёй падтрымкі сваіх рымскіх гаспадароў – патрыцыяў.¹¹ Негвалтоўная барацьба прымянялася ў розныя эпохі народамі не толькі Еўропы, але і Азіі, Афрыкі, Паўночнай і Паўднёвай Амерыкі, Аўстраліі і астравоў Ціхага акіяну.

Такім чынам, тры найважнейшыя фактары, што вызначаюць, да якой ступені ўлада ўрада будзе кантралявацца ці заставацца бескантрольнай, уключаюць: (1) адноснае імкненне насельніцтва вызначаць межы ўлады кіраўніцтва; (2) адносную здольнасць незалежных арганізацый і інстытутаў перакрываць крыніцы сілы; (3) адносную здольнасць насельніцтва адмаўляць у згодзе і падтрымцы.

⁸ Karl W. Deutsch (Карл Дойч), "Cracks in the Monolith" ("Трэшчыны ў маналіце"), у зб. Carl J. Friedrich (Карла Фрыдрыха), рэд., "Totalitarianism" ("Таталітарызм") (Кембрыдж, штат Масачусетс, ЗША: "Harvard University Press" ("Гарвард Юніверсіці Прэс"), 1954), с. 313-314.

⁹ John Austin (Джон Осцін), "Lectures on Jurisprudence or the Philosophy of Positive Law" ("Лекцыі па юрыспрудэнцыі ці філасофія пазітыўнага права") (пятае выданне, перапрацоўка і рэдакцыя Robert Campbell (Роберта Кэмпбэла), у 2 тамах, Лондан: "John Murray" ("Джон Мюрэй"), 1911 [1861]), том I, с. 296.

¹⁰ Niccolo Machiavelli (Нікала Макіявелі), "Discourses on the First Ten Books of Livy" ("Разварі пра першыя дзесяць кніг Лівія"), у кн. "The Discourses of Niccolo Machiavelli" ("Разварі Нікала Макіявелі") (Лондан: "Routledge and Kegan Paul" ("Рутледж энд Кеган Пол"), 1950), том I, с. 254.

¹¹ Гл. Gene Sharp (Джын Шарп), "The Politics of Nonviolent Action" ("Палітыка негвалтоўных акцый") (Бостан: "Porter Sargent" ("Портэр Сарджэнт"), 1973), с. 75 і далей з іншымі аналагічнымі прыкладамі.

Цэнтры дэмакратычнай улады

Адна з характарыстык дэмакратычнага грамадства – існаванне шматлікіх няўрадавых груп і інстытутаў, незалежных ад дзяржавы. Напрыклад, сюды ўваходзяць сем'і, рэлігійныя арганізацыі, культурныя асацыяцыі, спартыўныя клубы, эканамічныя інстытуты, прафсаюзы, асацыяцыі студэнтаў, палітычныя партыі, вёскі, асацыяцыі па месцу жыхарства, гурткі саадаваў, праваабарончыя арганізацыі, музыкальныя групы, літаратурныя згуртаванні і інш. Такія органы важныя тым, што імкнуцца дасягнуць уласных мэтаў, а таксама дапамагаюць у дасягненні мэтаў сацыяльных.

Акрамя таго, дадзеныя органы маюць вялікае палітычнае значэнне. Яны забяспечваюць групавую і інстытуцыйную аснову, з дапамогай якой людзі могуць аказаць уплыў на кіраванне грамадствам ці замянаць іншым групам ці ўраду, калі тыя несправядліва ўшчамляюць іх інтарэсы, замянаюць дзейнасці або дасягненню мэтаў. Асобныя, хто не з'яўляецца членам такіх груп, звычайна не могуць аказаць значнага ўплыву на астатнюю частку грамадства, не кажучы ўжо пра ўрад і, вядома, пра дыктатуру.

Адпаведна, калі аўтаномія і свабода такіх органаў адбіраюцца дыктатурай, то насельніцтва становіцца адносна бездапаможным. Акрамя таго, калі падобныя інстытуты самі могуць знаходзіцца пад дыктатарскім кантролем ці замяняцца новымі падкантрольнымі арганізацыямі, іх можна выкарыстоўваць для панавання як над асобнымі членамі, так і над пластамі грамадства.

Аднак калі ўдаецца захаваць ці вярнуць аўтаномію і свабоду такіх незалежных грамадзянскіх інстытутаў (ад кантролю ўрада), яны становяцца вельмі важнымі для прымянення палітычнага непадпарадкавання. Агульная рыса прыведзеных прыкладаў знішчэння ці паслаблення дыктатуры – масавае палітычнае непадпарадкаванне з боку насельніцтва і яго інстытутаў.

Ял было адзначана вышэй, пералічаныя цэнтры сілы забяспечваюць інстытуцыйную аснову, з дапамогай якой насельніцтва можа аказаць ціск ці супраціўленне дыктатарскаму панаванню. У будучыні яны стануць часткай важнай структурнай асновы свабоднага грамадства. Такім чынам, захаванне іх незалежнасці і развіццё – неабходная ўмова поспеху вызваленчай барацьбы.

Калі дыктатура з поспехам ліквідавала ці паставіла пад кантроль незалежныя органы грамадства, важна, каб барацьбіты стварылі новыя незалежныя сацыяльныя групы і інстытуты або вярнулі дэмакратычнае кіраванне старым. Падчас венгерскай рэвалюцыі 1956-1957 гг. узнікла шмат сапраўды дэмакратычных радаў. Яны нават аб'ядноўваліся адна з адной, утварыўшы на некалькі тыдняў цэлую сістэму інстытутаў і органаў самакіравання. У Польшчы ў канцы 1980 г. рабочыя стварылі падпольныя прафсаюзы "Салідарнасць" і ў некаторых выпадках бралі пад кантроль афіцыйныя прафсаюзы, якія знаходзіліся пад камуністычным кіраваннем. Такія інстытуцыйныя змены могуць мець вельмі важныя палітычныя наступствы.

Натуральна, сказанае не азначае, што паслабленне і знішчэнне дыктатуры – лёгкая задача ці што кожная спроба будзе мець поспех. Канешне, з гэтага не вынікае, што

барацьба не прывядзе да ахвяраў, бо прыслужнікі дыктатараў будуць даваць адпор у надзеі зноў прымусіць насельніцтва ўзнавіць супрацоўніцтва і паслушэнства.

Аднак прыведзены вышэй аналіз улады азначае, што наўмыснае расхістанне дыктатуры магчыма. Дыктатура мае характэрныя асаблівасці, якія робяць яе вельмі адчувальнай да ўдалага палітычнага непадпарадкавання. Разгледзім гэтыя асаблівасці больш падрабязна.

Глава 4 Слабасці дыктатуры

Дыктатура часам падаецца непадступнай. Служба разведкі, паліцыя, узброеныя сілы, турмы, канцэнтрацыйныя лагеры і карныя атрады знаходзяцца пад кантролем некалькіх прадстаўнікоў улады. Фінансы краіны, яе прыродныя рэсурсы і вытворчыя магутнасці часта злучылі адвольна выкарыстоўваюцца дыктатарамі дзеля ажыццяўлення сваёй дыктатарскай волі.

Наадварот, дэмакратычныя апазіцыйныя сілы часта ўяўляюцца надзвычай слабымі, неэфектыўнымі і безуладнымі. Такія ўяўленні робяць барацьбу малаверагоднай.

Пошук ахілесавай пяты

Старажытнагрэчаскі міф добра ілюструе кволасць нібыта неўміручых. Ахілеса немагчыма было параніць, меч не пранікаў у яго цела. Паводле легенды яшчэ ў дзіцячым узросце маці Ахілеса выкупала яго ў вадзе чароўнай ракі Сцікс, што аберагала яго цела ад усялякай небяспекі. Аднак заставалася адна праблема. Паколькі дзіцяці трымалі за пятку, каб яго не знесла цяжэннем, чароўная вада не абмыла гэтую частку цела. Калі Ахілес вырас, усе лічылі яго недатыкальным для варожай зброі. Аднак у бітве супраць Троі варожы салдат па загаду тых, хто ведаў слабасць Ахілеса, трапіў стралой у пятку – адзінае неабароненае месца. Рана была смяротнай. Сёння выраз "ахілесава пята" азначае слабае месца чалавека, плана ці ўстанова, якое не абароненае ў выпадку нападу.

Той самы прынцып датычыць і бязлітасных дыктатур. Яны таксама могуць быць разгромлены, хутка і з мінімальнымі затратамі, калі іх слабасці вызначаны і атака нацэлена менавіта на іх.

Слабасці дыктатуры

Дыктатура можа мець наступныя слабасці:

1. Можа быць абмежавана ці спынена супрацоўніцтва людзей, груп ці інстытутаў, неабходных для кіравання сістэмай.
2. Патрабаванні і вынікі ранейшай палітыкі рэжыму абмяжоўваюць яго здольнасць выпрацоўваць і праводзіць у жыццё канфліктную палітыку на сённяшні дзень.
3. Сістэма ў сваім функцыянаванні можа стаць інертнай, няздольнай адаптавацца да новай сітуацыі.
4. Людзі і рэсурсы, ужо выдзеленыя для рашэння існуючых задач, не могуць быць лёгка перанакіраваны на новыя патрабаванні.
5. Падначаленыя, каб не выклікаць незадаволенасці начальства, могуць даваць недакладную ці няпоўную інфармацыю, неабходную для прыняцця правільных рашэнняў дыктатарамі.
6. Ідэалогія можа стаць няпоўнай, а міфы і сімвалы сістэмы нетрывалымі.
7. Існаванне моцнай ідэалогіі, што ўплывае на ўспрыманне рэчаіснасці, можа выклікаць няўважлівасць да сапраўдных умоў і патрэб.
8. Зніжэнне эфектыўнасці і кампетэнтнасці бюракратычнага апарата або празмерны кантроль і рэгуляванне могуць зрабіць неэфектыўнымі палітыку і функцыянаванне сістэмы.

9. Унутраныя інстытуцыйныя канфлікты і асабістае саперніцтва і варожасць могуць пашкодзіць ці нават разбурыць падмуркі дыктатуры.
10. Інтэлігенцыя і студэнты могуць праяўляць незадаволенасць у адказ на новыя ўмовы, абмежаванні, дактрыны і рэпрэсіі.
11. Грамадства з часам можа стаць апатычным, скептычным ці нават варожым у адносінах да рэжыму.
12. Могуць абвастрыцца рэгіянальныя, класавыя, культурныя ці нацыянальныя канфлікты.
13. Іерархія ўлады дыктатуры заўсёды ў некаторай ступені нестабільная і часам надзвычай нестабільная. Асобныя людзі не толькі захоўваюць сваё становішча ў сістэме, яны прасоўваюцца па пасадах ці пераводзяцца на іншыя пасады або ліквідуюцца і замяняюцца іншымі асобамі.
14. Асобныя колы паліцэйскіх ці ўзброеных сіл могуць дзейнічаць у асабістых інтарэсах, нават супраць волі аўтарытарных дыктатараў, уключаючы пераварот.
15. Для новай дыктатуры патрабуецца час, каб замацаваць сваё становішча.
16. Паколькі рашэнні ў рамках дыктатуры прымаюцца нямногімі людзьмі, верагодны памылкі ў меркаваннях, палітыцы ці дзеяннях.
17. Калі рэжым у спробе пазбегнуць такіх памылак звяртаецца да цэнтралізацыі кантролю і прыняцця рашэнняў, яго кантроль над цэнтральным узроўнем улады можа быць аслаблены.

Атака на слабасці дыктатуры

Ведаючы гэтыя натуральныя слабасці, дэмакратычная апазіцыя можа паспрабаваць наўмысна яшчэ больш паслабіць "ахілесаву пяту", каб дабіцца зменаў сістэмы ці яе разбурэння.

У такім выпадку вынік зразумелы: нягледзячы на ўяўную моц, усе дыктатуры маюць слабасці, унутраную інстытуцыйную неэфектыўнасць, асабістую варожасць, канфлікты паміж установамі і ведамствамі. Такія слабасці з часам маюць тэндэнцыю змяншаць эфектыўнасць рэжыму і рабіць яго няўстойлівым перад зменамі і рашучым супраціўленнем. Не ўсё, што плануе рэжым спраўджваецца. Падчас, напрыклад, нават прамыя загады Гітлера не выконваліся яго падначаленымі ў іерархіі. З цягам часу дыктатарскі рэжым можа даволі хутка разваліцца, як было адзначана вышэй.

Гэта не значыць, што дыктатура можа быць ліквідавана без рызыкі і ахвяраў. Любы курс барацьбы за вызваленне нясе рызыку і патэнцыяльныя пакуты і патрабуе часу для ажыццяўлення. Натуральна, што ніякія дзеянні не гарантуюць поспеху. Аднак барацьба, скіраваная на слабасці дыктатуры, мае больш шанцаў на поспех, чым тая, што нацэлена на моцныя бакі дыктатуры. Пытанне яшчэ ў тым, якім чынам тая барацьба вядзецца.

Глава 5 Існуючая ўлада

У главе 1 мы адзначалі, што ўзброенае супраціўленне б'е дыктатуру не па слабаму месцу, а, наадварот, па найбольш моцнаму. Рух супраціўлення ставіць сябе ў вельмі нявыгаднае становішча, калі выбірае канкурэнцыю ў галіне ўзброеных сіл, тэхналогіі вытворчасці зброі і г.д. Дыктатура тут амаль заўсёды мае перавагу. Марнасць спадзяванняў на ратаванне з боку замежных дзяржаў ужо абмяркоўвалася. У главе 2 мы разгледзелі пытанні выбару перамоў у якасці спосабу ліквідацыі дыктатуры.

У такім выпадку якімі шляхамі пайсці дэмакратычнай апазіцыі, каб займець значную перавагу і паглыбіць вызначаныя слабасці дыктатуры? Які спосаб дзеяння можа быць заснаваным на тэорыі палітычнай улады, што абмяркоўвалася ў главе 3? Альтэрнатыўным выбарам з'яўляецца палітычнае непадпарадкаванне.

Палітычнае непадпарадкаванне мае наступныя асаблівасці:

- Яно не прызнае, што вынік барацьбы будзе вырашацца сродкамі, выбранымі дыктатурай.
- Дыктатуры з ім цяжка змагацца.
- Яно можа значна ўзмацніць слабасці дыктатуры і перакрыць яе крыніцы сілы.
- Яно здольнае шырока распаўсюджацца альбо канцэнтравацца на канкрэтнай задачы.
- Яно прыводзіць да памылак у меркаваннях ці дзеяннях дыктатараў.
- Яно можа эфектыўна ўцягваць насельніцтва, грамадскія групы і інстытуты ў барацьбу за ліквідацыю жорсткай улады.
- Яно дапамагае размеркаваць рэальную ўладу ў грамадстве, пашыраючы магчымасці пабудовы і падтрымання дэмакратычнага грамадства.

Вядзенне негвалтоўнай барацьбы

Палітычнае непадпарадкаванне, як і ўзброеныя сілы, можа быць выкарыстана ў розных мэтах: ад уплыву на праціўнікаў з мэтай выклікаць пэўныя дзеянні ці стварыць умовы для мірнага вырашэння канфлікту да знішчэння ненавіснага рэжыму. Аднак палітычнае непадпарадкаванне праводзіцца спосабамі, якія адрозніваюцца ад гвалту, застаючыся пры гэтым сродкам вядзення барацьбы. У іх розныя метады і, адпаведна, розныя наступствы. Спосабы правядзення і вынікі ўзброенага канфлікту добра вядомыя. З мэтай запалохвання, паражэння, знішчэння і разбурэння выкарыстоўваецца фізічная зброя.

Негвалтоўная барацьба нашмат складаней і разнастайней, чым гвалт. Замест гвалту барацьба вядзецца псіхалагічнай, сацыяльнай, эканамічнай і палітычнай зброяй, якая прымяняецца насельніцтвам і грамадскімі інстытутамі. Такая зброя вядома ў выглядзе пратэстаў, забастовак, адмовы ў супрацоўніцтве, байкотаў, выказвання незадаволенасці і народнага самакіравання. Як згадвалася раней, любы ўрад можа кіраваць, пакуль ён папаўняе неабходныя крыніцы сілы шляхам супрацоўніцтва, падпарадкавання і паслушэнства з боку насельніцтва і грамадскіх інстытутаў. У адрозненне ад гвалту палітычнае непадпарадкаванне мае ўнікальную здольнасць перакрываць такія крыніцы ўлады.

Негвалтоўная зброя і дысцыпліна

Распаўсюджаная памылка мінулых кампаній палітычнага непадпарадкавання – стаўка ўсяго на адзін ці два метады, напрыклад забастоўкі і масавыя дэманстрацыі. На самой справе існуе шмат метадаў, якія дазваляюць стратэгам супраціўлення па неабходнасці канцэнтраваць барацьбу ці распыляць яе.

Вядома каля двухсот канкрэтных метадаў негвалтоўных дзеянняў, на справе іх, напэўна, яшчэ болей. Такія метады дзеляцца на тры агульныя катэгорыі: пратэст і перакананне, адмаўленне ад супрацоўніцтва і ўмяшання. Метады негвалтоўнага пратэсту і пераканання ў асноўным уключаюць сімвалічныя дэманстрацыі, у тым ліку працэсіі, маршы і пікеты (54 метады). Метады адмаўлення ад супрацоўніцтва падзяляюцца на тры віды: (а) адмаўленне ў сацыяльным супрацоўніцтве (16 метадаў); (б) адмаўленне ў эканамічным супрацоўніцтве, у тым ліку байкоты (26 метадаў) і забастоўкі (23 метады); (в) адмаўленне ў палітычным супрацоўніцтве (38 метадаў). Негвалтоўнае ўмяшанне з выкарыстаннем псіхалагічных, фізічных, сацыяльных, эканамічных ці палітычных сродкаў, такіх як галадоўка, негвалтоўная акупацыя і паралельнае самакіраванне (41 метадаў), складае апошняю групу. Спіс з 198 метадаў уключаны ў дадзеную публікацыю ў якасці дадатку.

Выкарыстанне значнай колькасці метадаў, уважліва адабраных, паслядоўна і шырока ўжытых і ўключаных у кантэкст мудрай стратэгіі і адпаведнай тактыкі, якія ажыццяўляюцца навучанымі грамадзянамі, можа стварыць сур'ёзныя праблемы для любога незаконнага рэжыму. Гэта адносіцца да ўсіх дыктатур.

У адрозненне ад сродкаў узброенай барацьбы метады негвалтоўнай барацьбы могуць канцэнтравацца непасрэдна на фундаментальных пытаннях. Напрыклад, паколькі праблема дыктатуры ляжыць у асноўным у палітычнай плоскасці, неабходна выкарыстоўваць палітычныя формы негвалтоўнай барацьбы. Яны павінны ўключаць у сябе непрызнанне легітымнасці дыктатараў і адмову ад супрацоўніцтва з іх рэжымам. Адмаўленне ад супрацоўніцтва можа быць накіравана супраць пэўнай палітыкі. Час ад часу можна незаўважна ці нават сакрэтна практыкаваць наўмысныя затрымкі і адтэрміноўкі, у той самы час публічныя дэманстрацыі і забастоўкі могуць праводзіцца на вачах ва ўсіх.

З другога боку, калі дыктатура падлягае эканамічнаму ціску ці многія скаргі насельніцтва тычацца эканамічнага стану, у такім выпадку найбольш прыдатнымі метадамі супраціўлення могуць быць эканамічныя дзеянні, такія як байкоты ці забастоўкі. Спробы дыктатараў выкарыстоўваць эканамічную сістэму можна сустрэць агульнымі забастоўкамі абмежаванага маштабу, запавольваннем працы і адмаўленнем працаваць (ці знікненнем) незаменных спецыялістаў. Розныя тыпы забастовак можна выкарыстоўваць у адказныя моманты вытворчасці, транспартавання, паставак сыравіны і размеркавання прадукцыі.

Некаторыя метады негвалтоўнай барацьбы патрабуюць ад людзей учынкаў, не звязаных з іх побытавым жыццём, напрыклад раздаваць улёткі, друкаваць падпольную прэсу, аб'явіць галадоўку ці арганізаваць сядзячую забастоўку на вуліцы. Такія метады для некаторых людзей могуць падацца цяжкімі, акрамя выключных сітуацый.

Іншыя метады негвалтоўнай барацьбы, наадварот, патрабуюць, каб людзі працягвалі жыць сваім нармальным жыццём, толькі на іншы манер. Напрыклад, людзі прыходзяць на працу замест забастоўкі, але знарок працуюць павольней і менш эфектыўна, чым звычайна. Больш за тое, узнікаюць наўмысныя "памылкі". Хтосьці ў пэўны момант "захварэў" альбо "не ў і стане працаваць". Хтосьці можа прымаць удзел у рэлігійнай цырымоніі, калі такое дзеянне выказвае не толькі рэлігійныя, але і палітычныя меркаванні. Людзі могуць абараняць дзяцей ад прапаганды шляхам навучання на даму ці на падпольных курсах. Некаторыя могуць адмовіцца ўступіць у пэўныя арганізацыі, якія "рэкамендуюцца" ці патрабуюцца і ў якія не было свабоднага прыёму ў мінулым. Падабенства такіх метадаў да звычайнай дзейнасці людзей і абмежаванае адхіленне ад іх звычайнага жыцця могуць істотна палегчыць людзям удзел у нацыянальнай вызваленчай барацьбе.

Паколькі негвалтоўная барацьба і гвалт ажыццяўляюцца прынцыпова рознымі спосабамі, нават абмежаваная доля гвалту падчас кампаніі палітычнага непадпарадкавання будзе шкоднай, бо пасуне барацьбу ў бок, дзе дыктатары маюць перавагу (узбраенне). Дысцыпліна негвалтоўных дзеянняў з'яўляецца ключом да поспеху і павінна падтрымлівацца, нягледзячы на правакацыі і суровыя меры дыктатараў і іх пасрэднікаў.

Захаванне дысцыпліны негвалтоўных дзеянняў супраць праціўнікаў, што прымяняюць гвалт, спрыяе рабоце чатырох механізмаў негвалтоўнай барацьбы, апісаных ніжэй. Дысцыпліна негвалтоўных дзеянняў таксама надзвычай важная ў працэсе палітычнага джыу-джыцу. У дадзеным працэсе адкрытая жорсткасць рэжыму супраць відавочна негвалтоўных дзеянняў апазіцыі наносіць палітычны ўдар па пазіцыі дыктатараў, выклікаючы незадаволенасць ва ўласных шэрагах, а таксама ўмацоўвае падтрымку ўдзельнікаў супраціўлення сярод насельніцтва наогул, звычайных прыхільнікаў рэжыму і трэціх асоб.

Аднак у некаторых выпадках абмежаваны гвалт супраць дыктатуры можа аказацца непазбежным. Гнеў і нянавісць да рэжыму могуць прывесці да выбуху гвалту. Акрамя таго, некаторыя групы могуць не пагадзіцца спыніць сілавыя дзеянні, нягледзячы на прызнанне імі важнай ролі негвалтоўнай барацьбы. У такіх выпадках няма неабходнасці адмаўляцца ад стратэгіі палітычнага непадпарадкавання. Але патрабуюцца як мага далей адвесці гвалтоўныя дзеянні ад негвалтоўных. Гэта неабходна зрабіць у адносінах геаграфічнага знаходжання, груп насельніцтва, часу і мэтай правядзення. У процілеглым выпадку гвалт можа аказаць згубны эфект на патэнцыяльна больш моцнае і паспяховае выкарыстанне палітычнага непадпарадкавання.

Гістарычныя звесткі паказваюць, што нягледзячы на магчымыя ахвяры і пацярпелых у час палітычнага непадпарадкавання, іх колькасць будзе меншай, чым колькасць ахвяр пры ўзброеных дзеяннях. Акрамя таго, такі тып барацьбы не працягвае бясконцага цыклу забойстваў і жорсткасці.

Негвалтоўная барацьба мае тэндэнцыю пазбаўлення ад страху перад урадам ці яго рэпрэсіямі. Такое пазбаўленне з'яўляецца асноўным элементам ліквідацыі ўлады дыктатараў над усім насельніцтвам.

Адкрытасць, сакрэтнасць і высокія стандарты

Сакрэтнасць, падман і падпольная дзейнасць з'яўляюцца вельмі складанай праблемай для руху, што выкарыстоўвае негвалтоўныя дзеянні. Часта немагчыма схаваць ад палітычнай паліцыі і сакрэтных службаў свае намеры і планы. З пункту гледжання перспектывы руху сакрэтнасць не толькі звязана са страхам, яна садзейнічае ўзнікненню пачуцця страху, што змяняе дух супраціўлення і скарачае колькасць людзей, якія могуць удзельнічаць у дадзенай акцыі. Сакрэтнасць таксама здольная выклікаць падазрэнні і абвінавачванні, часта несправядлівыя, унутры руху адносна таго, хто з'яўляецца інфарматарам ці агентам праціўніка. Сакрэтнасць таксама можа паўплываць на здольнасць руху заставацца негвалтоўным. У адрозненні ад яе адкрытасць намераў і планаў не толькі аказвае супрацьлеглае дзеянне, але і дапамагае стварыць уражанне руху супраціўлення. Вядома, праблема больш складаная, у параўнанні з тым, якой яна здаецца на першы погляд, і ў дзеяннях супраціўлення ёсць важныя аспекты, якія патрабуюць ацэнкі, заснаванай на надзейнай інфармацыі. У канкрэтнай сітуацыі для тых, хто знаёмы з дынамікай негвалтоўнай барацьбы і ведае пра сродкі назірання дыктатуры, неабходна ацэнка, заснаваная на надзейнай інфармацыі.

Рэдагаванне, друк і распаўсюджванне падпольных публікацый, выкарыстанне нелегальных радыёперадач унутры краіны і збор разведдзеных пра аперацыі дыктатуры з'яўляюцца спецыяльнымі дзеяннямі абмежаванага маштабу, якія патрабуюць высокай ступені сакрэтнасці.

Падтрыманне высокай дысцыпліны ў негвалтоўных акцыях неабходна на ўсіх стадыях канфлікту. Такія фактары, як адсутнасць страху і падтрымка дысцыпліны негвалтоўных дзеянняў, патрабуюцца заўсёды. Важна памятаць, што для ажыццяўлення канкрэтных зменаў часта патрабуецца ўдзел вялікай колькасці людзей. Між тым такую колькасць людзей у якасці надзейных удзельнікаў можна залучыць, толькі падтрымліваючы высокі ўзровень арганізацыі руху.

Змены суадносін сіл

Стратэгам неабходна памятаць, што канфлікт з прымяненнем палітычнага непадпарадкавання ёсць зменлівае поле барацьбы з бесперапыннай змай дзеянняў і супрацьдзеянняў. Няма нічога статычнага. Суадносіны сіл, як абсалютныя, так і адносныя, могуць пастаянна і хутка змяняцца. Гэта становіцца магчымым, калі ўдзельнікі руху ўпарта працягваюць негвалтоўныя дзеянні, нягледзячы на рэпрэсіі.

Варыянтаў суадносін сіл бакоў, што ўдзельнічаюць у такой канфліктнай сітуацыі, значна больш, чым у канфліктах з прымяненнем гвалту. Варыянты ўзнікаюць хутчэй і маюць значна больш разнастайныя палітычна значныя наступствы, што далёка выходзяць за рамкі пэўнага часу ці месца правядзення. Такія наступствы будуць адклікацца рэхам і садзейнічаць узмацненню ці паслабленню той ці іншай групы.

Акрамя таго, група, якая прымяняе негвалтоўныя дзеянні, можа аказаць уплыў, які павялічвае ці змяняе адносную сілу праціўніка ў большай ступені, чым ва ўзброеных канфліктах. Напрыклад, дысцыплінаванае мужнае негвалтоўнае супраціўленне перад жорсткасцю дыктатараў, можа выклікаць занепакоенасць, незадаволенасць або, у экстрэмальных сітуацыях нават паўстанне сярод арміі і

насельніцтва. Такое супраціўленне таксама можа прывесці да шырокага міжнароднага асуджэння дыктатуры. Акрамя таго, умелае, дысцыплінаванае і паслядоўнае выкарыстанне палітычнага непадпарадкавання можа прывесці да больш шырокага ўдзелу ў супраціўленні людзей, якія звычайна выказваюць пасіўную падтрымку дыктатуры ці, як правіла, застаюцца нейтральнымі ў канфлікце.

Чатыры механізмы зменаў

Негвалтоўная барацьба выклікае змены чатырма спосабамі. Першы механізм найменш верагодны, нягледзячы на тое, што былі выпадкі яго праяўлення. Калі прыхільнікі дыктатуры эмацыянальна крануты пакутамі рэпрэсаваных удзельнікаў негвалтоўнага супраціўлення ці рацыянальна ўпэўніваюцца ў справядлівасці справы руху супраціўлення, яны могуць прыняць мэты ўдзельнікаў супраціўлення. Дадзены механізм называецца *пераменай перакананняў*. Нягледзячы на тое, што выпадкі перамены перакананняў падчас негвалтоўных акцый здараліся, гэта бывае зрэдку і ў большасці выпадкаў амаль не назіраецца.

Значна часцей негвалтоўная барацьба прыводзіць да такой змены канфліктнай сітуацыі ў грамадстве, што праціўнік проста не здольны рабіць так, як хацеў бы. Менавіта такія змены выклікаюць астатнія тры механізмы: прыстасаванне, негвалтоўны прымус і разбурэнне. Які з іх узнікае, залежыць ад ступені, у якой адносныя і абсалютныя суадносіны сіл мяняюцца на карысць дэмакратаў.

Калі на павестцы дня стаяць пытанні, якія не маюць фундаментальнага характару, патрабаванні апазіцыі падчас абмежаванай кампаніі не разглядаюцца, як тыя, што пагражаюць, а супрацьстаянне ў некаторай ступені змяніла суадносіны сіл, то канфлікт можа прывесці да заключэння пагаднення, дамовы ці кампрамісу. Дадзены механізм называецца *прыстасаваннем*. Напрыклад, шматлікія забастоўкі заканчваюцца такім чынам, што кожны бок дабіваецца некаторых сваіх мэтаў, але ніводны не атрымоўвае ўсяго. Урад можа разглядаць такое пагадненне ў якасці пазітыўнага, скажам, для паслаблення напружання, стварэння ўражання "справядлівасці" ці замацавання міжнароднай рэпутацыі рэжыму. Таму важна рупліва адбіраць праблемы, па якіх можна заключаць пагадненні шляхам механізму прыстасавання. Барацьба за звяржэнне дыктатуры да такіх праблем не належыць.

Негвалтоўная барацьба можа аказацца больш магутнай, чым здаецца пры разглядзе механізмаў перамены перакананняў ці прыстасавання. Масавое адмаўленне ў супрацоўніцтве і непадпарадкаванні могуць настолькі змяніць сацыяльнае і палітычнае становішча, асабліва суадносіны сіл, што здольнасць дыктатуры кантраляваць эканамічны, сацыяльны і палітычны працэс кіравання грамадствам на справе знікае. Узброеныя сілы праціўніка могуць стаць настолькі ненадзейнымі, што яны проста не здолеюць падначальвацца загадам, што тычацца рэпрэсій супраць удзельнікаў супраціўлення. Нягледзячы на тое, што лідэры праціўніка застаюцца пры ўладзе і па-ранейшаму спрабуюць дабіцца сваіх першапачатковых мэтаў, яны згубілі здольнасць да эфектыўных дзеянняў. Гэта называецца *негвалтоўным прымусам*.

У некаторых экстрэмальных сітуацыях умовы, што выклікаюць негвалтоўны прымус, прыводзяць да яшчэ больш значных вынікаў. Кіраўніцтва праціўніка губляе

здольнасць дзейнічаць, і яго асабістая структура ўлады распадаецца. Самакіраванне, адмаўленне ў супрацоўніцтве і непадпарадкаванне ўдзельнікаў супраціўлення становяцца настолькі шырокімі, што ў праціўніка на застаецца нават бачнасці кантролю над імі. Бюракратычны апарат адмаўляецца падначальвацца свайму кіраўніцтву. Войскі і паліцыя праціўніка падымаюць бунт. Традыцыйныя паслядоўнікі праціўніка і насельніцтва адколваюцца ад былога кіраўніцтва, адмаўляючы яму ў праве кіраваць. Таму іх падтрымка і падпарадкаванне спыняюцца. Чацвёрты механізм зменаў – *разбурэнне* сістэмы праціўніка – настолькі поўны, што ў праціўніка няма нават неабходнай сілы здацца. Рэжым проста развальваецца на часткі.

Пры планаванні стратэгіі вызвалення неабходна ўлічваць гэтыя чатыры механізмы. Часам яны спрацоўваюць выпадкова. Аднак выбар аднаго ці некалькіх такіх механізмаў змянення падчас канфлікту дае магчымасць сфармуляваць канкрэтныя ўзаемадапаўняючыя элементы стратэгіі. Выбар аднаго ці некалькіх механізмаў залежыць ад мноства фактараў, у тым ліку ад абсалютных і адносных суадносін сіл супрацьлеглых груп, а таксама падыходаў і мэтай групы, вядучай негвалтоўную барацьбу.

Эфект дэмакратызацыі палітычнага непадпарадкавання

У адрозненне ад цэнтралізаванага ўздзеяння сілавых санкцый выкарыстанне метадаў негвалтоўнай барацьбы ўплывае на дэмакратызацыю палітычнага грамадства па некалькіх накірунках.

Адзін з бакоў дэмакратычнага ўздзеяння з'яўляецца адмоўным. У адрозненне ад сродкаў узброенай барацьбы дадзены метады не ўключае рэпрэсіўных мер пад кантролем кіруючай эліты, якія можна было б накіраваць супраць насельніцтва з мэтай усталяваць ці падтрымаць дыктатуру. Лідэры руху палітычнага непадпарадкавання могуць аказаць уплыў або ціск на сваіх прыхільнікаў, але яны не могуць кінуць іх у турму ці пакараць за тое, што тыя не згодныя з імі ці перайшлі да іншых лідэраў.

Іншы бок эфекту дэмакратызацыі з'яўляецца станоўчым. Негвалтоўная барацьба дае насельніцтву сродкі супраціўлення, якія можна выкарыстоўваць для дасягнення і абароны сваіх свабод супраць існуючых ці патэнцыяльных дыктатараў. Ніжэй прыводзяцца некаторыя станоўчыя эфекты дэмакратызацыі, звязаныя з негвалтоўнай барацьбой:

- Вопыт вядзення негвалтоўнай барацьбы можа павысіць упэўненасць у сабе насельніцтва ў супрацьстаянні пагрозам рэжыму і ў яго здольнасці супрацьстаяць рэпрэсіям, звязаным з гвалтам.
- Негвалтоўная барацьба дае сродкі адмаўлення ад супрацоўніцтва і непадпарадкавання, з дапамогай якіх насельніцтва можа аказаць супраціўленне недэмакратычнаму кіраўніцтву любой дыктатарскай групы.
- Негвалтоўная барацьба можа выкарыстоўвацца для зацвярджэння практыкі дэмакратычных свабод, напрыклад свабоды слова, свабоды прэсы, незалежных арганізацый і свабоды збораў перад рэпрэсіўным кіраваннем.
- Негвалтоўная барацьба вельмі садзейнічае выжыванню, адраджэнню і замацаванню незалежных груп і інстытутаў грамадства, што апісваліся вышэй.

Яны з'яўляюцца важнымі для дэмакратыі, бо здольныя мабілізаваць сілу народа і абмежаваць рэальную моц любога патэнцыяльнага дыктатара.

- Негвалтоўная барацьба дае сродкі, з дапамогай якіх насельніцтва можа аказваць уплыў на рэпрэсіўныя акцыі паліцыі і ўзброеных сіл дыктатарскага ўрада.
- Негвалтоўная барацьба дае метады, з дапамогай якіх насельніцтва і незалежныя інстытуты могуць у інтарэсах дэмакратыі абмежаваць ці перакрыць крыніцы сілы кіруючай эліты, стварыўшы пагрозу для здольнасці панаваць.

Складанасць негвалтоўнай барацьбы

Як можна заўважыць з дадзенага абмеркавання, негвалтоўная барацьба ёсць складаны інструмент сацыяльных дзеянняў, што ўключаюць мноства метадаў і шэраг механізмаў зменаў. Таксама яна мае канкрэтныя патрабаванні да паводзінаў. Для таго каб стаць эфектыўным, у асаблівасці супраць дыктатуры, палітычнае непадпарадкаванне патрабуе ўважлівага планавання і падрыхтоўкі. Будучыя ўдзельнікі павінны разумець, што ад іх патрабуецца. Неабходна знайсці патрэбныя рэсурсы. Стратэгам неабходна загадзя прааналізаваць, якім чынам найбольш эфектыўна прымяніць негвалтоўную барацьбу. Пераключым нашу ўвагу на гэты жыццёва важны элемент – неабходнасць стратэгічнага планавання.

Глава 6 Неабходнасць стратэгічнага планавання

Кампаніі палітычнага непадпарадкавання супраць дыктатуры можна пачынаць рознымі спосабамі. У мінулым такая барацьба амаль заўсёды была незапланаванай і шмат у чым выпадковай. Канкрэтныя крыўды, з якіх пачыналіся акцыі ў мінулым, вельмі разнастайныя, аднак часта яны суправаджаліся новай жорсткасцю, арыштам ці забойствам паважанай асобы, новай рэпрэсіўнай палітыкай ці загадам, недахопам харчоў, непавагай рэлігійных вераванняў ці гадавінай звязанай з гэтым падзеі. Часам пэўны акт дыктатуры настолькі абураў насельніцтва, што яно пачынала акцыі і зусім не ўяўляла, чым яны могуць скончыцца. У іншых выпадках мужная асоба ці невялікая група пачынала акцыю, якая была падтрымана. Канкрэтная крыўда можа быць успрынятая іншымі як тое, што яны зведалі на сабе, і яны таксама могуць далучыцца да барацьбы. Часам асобны заклік да супраціўлення ад невялікай групы ці асобнага чалавека можа выклікаць раптоўны шырокі водгук.

Нягледзячы на тое, што спантаннасць нясе ў сабе некаторыя станоўчыя якасці, яна таксама мае і недахопы. Часта ўдзельнікі дэмакратычнага руху не гатовы да жорсткасці дыктатуры, не вытрымліваюць пакутаў і супраціўленне цяжкім паражэнне. Часам адсутнасць планавання прыводзіла да выпадковых рашэнняў з боку дэмакратаў, з кепскімі вынікамі. Нават калі сістэма прыгнэту была звергнута, адсутнасць планавання ў арганізацыі пераходу да дэмакратычнай сістэмы спрыяла ўзнікненню новай дыктатуры.

Рэалістычнае планаванне

Незапланаваныя народныя выступленні, безумоўна, будуць іграць вялікую ролю ў барацьбе супраць дыктатуры ў будучыні. Аднак сёння існуе магчымасць вызначыць найбольш эфектыўныя спосабы звяржэння дыктатуры, вызначыць момант, калі палітычная сітуацыя і настроі народа спрыяльныя, і выбраць метады пачатку кампаніі. У такіх абставінах для выбару эфектыўных шляхоў заваявання свабоды патрабуецца вельмі глыбокі аналіз, *заснаваны на рэалістычнай ацэнцы* сітуацыі і магчымасцяў насельніцтва.

Пры жаданні чаго-небудзь дасягнуць карысна спланаваць, як гэта зрабіць. Чым больш важкая мэта ці чым сур'ёзней наступствы няўдачы, тым важней планаванне. Стратэгічнае планаванне павышае верагоднасць таго, што будуць мабілізаваны і эфектыўна скарыстаны ўсе рэсурсы. Гэта асабліва датычыцца дэмакратычнага руху, які валодае абмежаванымі рэсурсамі і паслядоўнікі якога падвяргаюцца небяспецы, але які пры гэтым спрабуе звергнуць магутную дыктатуру. У адрозненне ад яго дыктатура звычайна мае шырокія матэрыяльныя рэсурсы, арганізацыйную магутнасць і здольнасць распачынаць жорсткія дзеянні.

"Спанаваць стратэгію" азначае разлічыць паслядоўнасць дзеянняў, якія з вялікай верагоднасцю прывядуць ад існуючага становішча да пажаданага ў будучыні. У дадзеным выпадку – ад дыктатуры да будучай дэмакратычнай сістэмы. План дасягнення такой мэты звычайна складаецца з паслядоўнасці кампаній і іншых арганізаваных акцый, скіраваных на падтрымку прыгнечанага насельніцтва і паслабленне дыктатуры. Адзначым, што мэтай з'яўляецца не проста звяржэнне дыктатуры, але і стварэнне дэмакратычнай сістэмы. Генеральная стратэгія, якая

абмяжоўвае свае мэты проста звяржэннем дыктатуры, рызыкуе стварыць яшчэ аднаго тырана.

Цяжкасці планавання

Некаторыя прыхільнікі свабоды ў розных частках свету не хвалююцца пра тое, каб добра прадумаць шляхі заваёвы свабоды. Рэдка такія энтузіясты прызнаюць надзвычайную важнасць стратэгічнага планавання яшчэ да пачатку дзеянняў. У выніку яно амаль заўсёды адсутнічае.

Чаму так адбываецца, што людзі, якія мараць забяспечыць свабоду свайму народу, так рэдка рыхтуюць усёабдымны стратэгічны план для дасягнення гэтай мэты? На жаль, большасць членаў груп дэмакратычнай апазіцыі падчас не разумеюць неабходнасці стратэгічнага планавання, не прывыклі ці не навучаны стратэгічнаму мысленню. Гэта нялёгая задача. Лідэры, што праследуюцца дыктатурай, часта не абароненыя, надзвычай загружаны справамі і не маюць часу для выпрацоўкі навыкаў стратэгічнага мыслення.

Замест гэтага распаўсюджанай схемай з'яўляецца звычайная рэакцыя на ініцыятывы дыктатуры. Такім чынам, апазіцыя заўсёды абараняецца, імкнецца захаваць абмежаваныя свабоды ці бастыёны свабоды, у лепшым выпадку запавольваючы ўсталяванне дыктатарскага кантролю ці ствараючы некаторыя праблемы для новай палітыкі рэжыму.

Канешне, некаторыя асобы ці групы не бачаць неабходнасці ў шырокім доўгатэрміновым планаванні вызваленчага руху. Замест гэтага яны наіўна лічаць, што калі яны будуць настойліва, цвёрда і дастаткова доўга абвясчаць сваю мэту, яна нейкім чынам ажыццявіцца. Іншыя мяркуюць, што, калі пры існуючых праблемах яны проста назіраюць і жывуць у адпаведнасці са сваімі прынцыпамі і ідэаламі, то яны робяць усё, што могуць для іх ажыццяўлення. Падтрымка гуманістычных мэтай і прыхільнасць ідэалам – гэта выдатна. Але яе зусім не дастаткова для звяржэння дыктатуры і дасягнення свабоды.

Іншыя праціўнікі дыктатуры могуць наіўна лічыць, што, калі яны будуць змагацца сілай гвалту, то наступіць свабода. Але, як адзначалася вышэй, гвалт не дае гарантыі поспеху. Замест вызвалення ён можа прывесці да тэрору, масавых пакут ці да таго і другога. У большасці выпадкаў дыктатура лепш падрыхтавана да гвалтоўнай барацьбы, а ваенныя рэдка спачуваюць дэмакратам, калі наогул такое здараецца.

Ёсць дэмакраты, якія "адчуваюць", што яны павінны рабіць, і на гэтым засноўваюць свае дзеянні. Такі падыход не толькі эгацэнтрычны, ён не можа даць ніякай карысці для выпрацоўкі генеральнай стратэгіі вызвалення.

Дзеянні, заснаваныя на "бліскучай ідэі", якая прыйшла камусьці ў галаву, таксама маюць саве недахопы. Замест гэтага патрабуецца дзеянне, заснаванае на старанным разліку "наступнага кроку" на шляху да звяржэння дыктатуры. Без стратэгічнага аналізу лідэры супраціўлення часта не могуць ведаць, якім павінен быць гэты "наступны крок", бо яны дасканалы не прадумалі паслядоўнасць канкрэтных крокаў, што патрабуюцца для перамогі. Творчасць і бліскучыя ідэі вельмі важныя, але іх

неабходна выкарыстоўваць для паляпшэння стратэгічнага становішча дэмакратычных сіл.

Выдатна ведаючы пра мноства дзеянняў, якія можна распачаць супраць дыктатуры, але без усялякіх уяўленняў, з чаго пачаць, некаторыя раяць: "Рабіце ўсё адразу". Гэта можа быць карысным, але, канешне, немагчыма, асабліва для параўнальна слабых рухаў. Больш за тое, такі падыход не дае падказкі, з чаго пачаць, на чым засяродзіць намаганні і як выкарыстоўваць абмежаваныя рэсурсы.

Іншыя асобы і групы могуць прызнаваць неабходнасць якога-небудзь планавання, але здольныя рабіць гэта на кароткатэрміновай ці тактычнай аснове. Яны могуць не разумець, што доўгатэрміновае планаванне неабходна і магчыма. Часам яны не здольныя думаць і аналізаваць стратэгічна, дазваляючы сабе пастаянна адцягваць увагу на параўнальна дробныя пытанні, часта адказваючы на дзеянні праціўніка замест таго, каб захапіць ініцыятыву ў свае рукі. Калі лідэры супраціўлення аддаюць шмат намаганняў кароткатэрміновым дзеянням, яны не прадумваюць альтэрнатыўныя шляхі барацьбы, якія б накіроўвалі агульныя намаганні, набліжаючы іх да мэты.

Некаторыя дэмакратычныя рухі не распрацоўваюць усёабдымнаю стратэгію звяржэння дыктатуры і засяроджваюць увагу на цяперашніх праблемах па іншай важнай прычыне. У іх няма ўнутранага пераканання ў тым, што дыктатура можа быць звергнута іх асабістымі намаганнямі. Таму планаванне такіх дзеянняў разглядаецца імі як нерэальная трата часу ці занятак марнай справай. Людзі, што вядуць барацьбу за свабоду супраць магутнай і жорсткай дыктатуры, часта супрацьстаяць настолькі агромністай ваеннай і паліцэйскай моцы, што па іх уяўленнях дыктатура здольная на ўсё. Але нават без рэальнай надзеі такія людзі супрацьстаяць дыктатуры з прычыны сваёй сумленнасці і, магчыма, для гісторыі. Нягледзячы на тое, што яны ніколі гэтага не прызнаюць і, магчыма, нават самі свядома не думаюць пра гэта, іх дзеянні здаюцца ім безнадзейнымі. Таму для іх доўгатэрміновае стратэгічнае планаванне проста не мае значэння.

Вынікі такой адсутнасці стратэгічнага планавання часта сумныя: сілы руху распыляюцца, дзеянні неэфектыўныя, энергія растрачваецца на дробныя пытанні, перавагі не выкарыстоўваюцца, а ахвяры бяссэнсавыя. Калі дэмакраты не будуць распрацоўваць стратэгічных планаў, яны ледзь дасягнуць сваёй мэты. Дрэжны план, выпадковае спалучэнне акцый не прасунуць наперад шырокі рух супраціўлення. Замест гэтага верагодна пашырэнне кантролю і ўлады дыктатуры.

На жаль, паколькі стратэгічныя планы вызвалення рэдка ці ніколі не распрацоўваюцца, дыктатура ўяўляецца значна больш стабільнай, чым на самой справе. Яна жыве нашмат даўжэй, чым магла бы.

Чатыры важныя тэрміны стратэгічнага планавання

Для мэтаў стратэгічнага мыслення неабходна ўсвядоміць значэнне чатырох асноўных тэрмінаў.

Генеральная стратэгія з'яўляецца канцэпцыяй, якая выкарыстоўваецца для каардынацыі і непасрэднага прымянення ўсіх адпаведных існуючых рэсурсаў

(эканамічных, чалавечых, маральных, палітычных, арганізацыйных і г.д.) групы, якая імкнецца дасягнуць сваіх мэтаў у канфлікце.

Генеральная стратэгія, звяртаючы галоўную ўвагу на мэты групы і рэсурсы, вызначае найбольш прыдатныя метады дзеянняў (напрыклад звычайныя ўзброеныя дзеянні ці негвалтоўная барацьба), якія ажыццяўляюцца падчас канфлікту. Пры распрацоўцы стратэгічнага плана лідэрам руху неабходна ацаніць і спланаваць, якія віды ціску і ўплыву павінны быць аказаны на праціўніка. Акрамя таго, генеральная стратэгія павінна ўключаць рашэнні па ўмовах і часовых рамках, у якіх патрабуецца праводзіць пачатковую і наступныя кампаніі супраціўлення.

Генеральная стратэгія стварае асноўныя рамкі для выбару больш вузкай стратэгіі выдзення барацьбы. Генеральная стратэгія таксама вызначае пастаноўку агульных задач канкрэтным групам і размеркаванне рэсурсаў паміж імі для выкарыстання ў барацьбе.

Стратэгія з'яўляецца канцэпцыяй таго, як найлепшым чынам дасягнуць канкрэтных мэтаў у канфлікце, калі дзейнічаць у рамках генеральнай стратэгіі. Стратэгія адказвае на пытанні, ці ўступіць у барацьбу, калі і як яе весці, а таксама як дабіцца максімальнай эфектыўнасці ў барацьбе за дасягненне вызначаных мэтаў. Стратэгія часам параўноўваецца з задумай мастака, у той час як стратэгічны план – з архітэктурнымі чарцяжамі.¹²

Стратэгія можа таксама ўключаць намаганні па стварэнні настолькі спрыяльнай стратэгічнай сітуацыі, што праціўнік пераканаецца ў сваім непазбежным паражэнні ў выпадку адкрытага канфлікту і таму капітулюе без адкрытай барацьбы. У процілеглым выпадку, калі не капітулюе, спрыяльная стратэгічная сітуацыя забяспечыць перамогу дэмакратаў. Стратэгія таксама ўключае дзеянні па выкарыстанні вынікаў перамогі.

Што да ходу самой барацьбы, то стратэгічны план дае агульнае ўяўленне, як павінна развівацца кампанія і як яе розныя кампаненты павінны спалучацца, каб найлепш спрыяць дасягненню мэтаў. Гэта патрабуе ўмелага выкарыстання канкрэтных груп, якія праводзяць акцыі, у аперацыях больш дробнага маштабу. Планаванне мудрай стратэгіі павінна ўлічваць прымяненне розных формаў барацьбы падчас аперацыі. Розныя формы барацьбы патрабуюць розных патрабаванняў. Натуральна, проста выканання "патрабаванняў" не дастаткова для дасягнення поспеху. Могуць спатрэбіцца дадатковыя фактары.

Пры распрацоўцы стратэгіі дэмакраты абавязаны канкрэтна сфармуляваць свае мэты, вызначыць метады ацэнкі эфектыўнасці намаганняў дзеля іх дасягнення. Такія вызначэнне і аналіз дазваляюць стратэгам скласці дакладныя патрабаванні для дасягнення кожнай з пастаўленых мэтаў. Канкрэтнасці таксама патрабуе і тактычнае планаванне.

Тактыка і метады дзеянняў выкарыстоўваюцца для ажыццяўлення стратэгіі. *Тактыка* азначае ўмелае выкарыстанне сіл з найбольшай выгадай у нявыгаднай сітуацыі. Тактыкай з'яўляецца дзеянне абмежаванага маштабу, што распачынаецца

¹² Robert Helvey (Роберт Хелві), асабістая перапіска, 15 жніўня 1993 г.

для дасягнення абмежаванай мэты. Выбар тактыкі засноўваецца на канцэпцыі таго, якім чынам на пэўным этапе канфлікту выкарыстоўваць сродкі барацьбы для правядзення ў жыццё стратэгіі. Для павышэння эфектыўнасці трэба са сталай увагай выбіраць і прымяняць тактыку і метады, што садзейнічаюць дасягненню стратэгічных мэтаў. Тактычныя перамогі, якія не паскараюць дасягненне стратэгічных мэтаў, могуць урэшце аказацца марнай тратай энергіі.

Такім чынам, тактыка займаецца дзеяннімі абмежаванага маштабу, што распачынаюцца ў рамках шырокай стратэгіі, так сама, як і стратэгія з'яўляецца часткай генеральнай стратэгіі. Тактыка заўсёды звязана з барацьбой, у той час як стратэгія прадугледжвае больш шырокія дзеянні. Канкрэтная тактыка можа быць зразумелай толькі як частка агульнай стратэгіі бітвы ці кампаніі. Тактыка прымяняецца ў больш кароткія перыяды часу, чым стратэгія, у больш вузкіх галінах (геаграфічных, інстытуцыйных і інш.), з больш абмежаванай колькасцю людзей ці з абмежаванымі метадамі. Пры негвалтоўных акцыях адрозненне паміж тактычнай і стратэгічнай мэтамі часткова залежыць ад таго, з'яўляецца мэта акцыі дробнай ці важнай.

Для дасягнення стратэгічных мэтаў выбіраюцца наступальныя тактычныя дзеянні. Тактычныя баі з'яўляюцца сродкамі стварэння ўмоваў, спрыяльных для нанясення рашучага ўдару па праціўніку. Таму надзвычай важна, каб тыя, хто адказвае за планаванне і правядзенне тактычных аперацый, маглі ўмела ацаніць сітуацыю, выкарыстоўваючы для гэтага найбольш прыдатныя метады. Патэнцыяльныя ўдзельнікі павінны быць навучаны выкарыстанню выбраных спосабаў і канкрэтных метадаў дзеянняў.

Метад азначае канкрэтную зброю ці сродак дзеяння. У рамках спосабу негвалтоўнай барацьбы такія сродкі ўключаюць дзесяткі пэўных формаў барацьбы (напрыклад, шматлікія віды забастовак, байкотаў, адмаўлення ад палітычнага супрацоўніцтва і г.д.), пералічаных у главе 5 (гл. таксама дадатак).

Распрацоўка надзейнага і эфектыўнага стратэгічнага плана негвалтоўнай барацьбы залежыць ад дакладнай фармулёўкі і выбару генеральнай стратэгіі, тактыкі і метадаў.

Асноўнай думкай гэтай главы з'яўляецца тое, што пры якасным стратэгічным планаванні звяржэння дыктатуры патрабуецца шырока выкарыстоўваць інтэлект. Няўдача ў планаванні можа прывесці да катастрофы, у той час як эфектыўнае выкарыстанне інтэлектуальных здольнасцей можа стварыць стратэгічны курс, дзе будучь правільна выкарыстоўвацца рэсурсы, рухаючы грамадства наперад да свабоды і дэмакратыі.

Глава 7 Планаванне стратэгіі

Для павышэння верагоднасці поспеху лідэрам супраціўлення неабходна скласці ўсёабдымны план дзеянняў па аб'яднанні людзей, аслабленні і ліквідацыі дыктатуры і стварэнні моцнай дэмакратыі. Для такога плана неабходна глыбокае даследаванне сітуацыі і шляхоў эфектыўнага дзеяння. Такі руплівы аналіз можа стаць базай для распрацоўкі як генеральнай стратэгіі барацьбы за свабоду, так і стратэгіяў асобных акцый. Нягледзячы на тое, што яны ўзаемазвязаныя, распрацоўка генеральнай стратэгіі і стратэгіі асобных акцый з'яўляюцца рознымі працэсамі. Стратэгіі асобных кампаній могуць быць дэталёва распрацаваны толькі пасля выпрацоўкі генеральнай стратэгіі. Яны павінны служыць дасягненню і замацаванню мэтай генеральнай стратэгіі.

Распрацоўка стратэгіі супраціўлення патрабуе ўліку мноства пытанняў і задач. Тут мы назавём некалькі важных фактараў, што павінны ўлічвацца як на ўзроўні генеральнай стратэгіі, так і на ўзроўні стратэгіі асобнай акцыі. Аднак любое стратэгічнае планаванне патрабуе ад распрацоўшчыкаў стратэгіі супраціўлення глыбокага разумення ўсёй сітуацыі канфлікту з разглядам фізічных, гістарычных, урадавых, ваенных, культурных, сацыяльных, палітычных, псіхалагічных, эканамічных і міжнародных фактараў. Стратэгіі могуць распрацоўвацца толькі ў кантэксце канкрэтнай барацьбы.

Перш за ўсё дэмакратычным лідэрам і распрацоўшчыкам стратэгіі неабходна ацаніць мэты і важнасць справы. Ці варты мэты таго, каб за іх змагацца, і чаму гэта трэба рабіць? Неабходна вызначыць сапраўдныя мэты барацьбы. Мы ўжо сцвярджалі, што аднаго звяржэння дыктатуры ці дыктатараў не дастаткова. Мэтай падобных канфліктаў павінна быць стварэнне свабоднага грамадства з дэмакратычнай сістэмай кіравання. Разуменне гэтага пытання будзе ўплываць на распрацоўку генеральнай стратэгіі і выцякаючых з яе асобных стратэгіі.

У прыватнасці, у стратэгіях павінны прысутнічаць адказы на мноства фундаментальных пытанняў, у тым ліку:

- Якія асноўныя перашкоды стаяць на шляху да свабоды?
- Якія фактары будуць садзейнічаць дасягненню свабоды?
- На якія асноўныя сілы апіраецца дыктатура?
- Якія слабасці мае дыктатура?
- Наколькі надзейныя крыніцы сілы дыктатуры?
- Якія сілы на баку дэмакратаў і асноўнага насельніцтва?
- Якія слабасці ёсць у дэмакратычных сіл і народа, якім чынам яны могуць быць пераадолены?
- Які статус трэціх бакоў, непасрэдна не задзейнічаных у канфлікце, хто аказвае дапамогу ці можа яе аказаць як дыктатуры, так і дэмакратычнаму руху, і якім чынам?

Выбар сродкаў

На ўзроўні генеральнай стратэгіі распрацоўшчыкам неабходна выбраць асноўныя сродкі барацьбы, што будуць выкарыстоўвацца падчас канфлікту. Неабходна

ацаніць перавагу і абмежаванні альтэрнатыўных прыёмаў барацьбы, такіх як звычайныя ваенныя дзеянні, партызанская вайна, палітычнае непадпарадкаванне і інш.

Робячы такі выбар, стратэгам неабходна прыняць да ўвагі наступныя пытанні. Ці адпавядае абраны тып барацьбы магчымасцям дэмакратычных сіл? Ці выкарыстоўваюць выбраныя прыёмы барацьбы моцныя бакі прыгнечанага насельніцтва? На што нацэлены дадзеныя прыёмы барацьбы: на слабасці дыктатуры або яны атакуюць яе моцныя кропкі? Ці дапамагаюць выбраныя сродкі дэмакратам стаць больш упэўненымі ў сваіх сілах, або дадзеныя сродкі патрабуюць залежнасці ад трэціх бакоў ці знешніх пастаўшчыкоў? Які к уклад у звяржэнне дыктатуры зробіць гэтыя сродкі? Памяншаюць ці абмяжоўваюць яны колькасць ахвяраў і маштабы разбурэнняў, якія могуць з'явіцца ў выніку развіцця канфлікту? Як паўплываюць выбраныя сродкі на тып урада, што ўзнікне ў выніку магчымага звяржэння дыктатуры? Спосабы дзеянняў, прызнаныя неэфектыўнымі, павінны быць выключанымі з распрацаванай генеральнай стратэгіі.

У папярэдніх главах мы сцвярджалі, што палітычнае непадпарадкаванне мае значныя перавагі ў параўнанні з іншымі метадамі барацьбы. Стратэгам неабходна даследаваць канкрэтную канфліктную сітуацыю і вызначыць, ці можа палітычнае непадпарадкаванне станоўча адказаць на вышэйзгаданыя пытанні.

Планаванне дэмакратыі

Неабходна памятаць, што асноўнай мэтай генеральнай стратэгіі барацьбы з дыктатурай з'яўляецца не проста звяржэнне дыктатараў, а ўсталяванне дэмакратычнай сістэмы, пры якой немагчыма з'яўленне новай дыктатуры. Каб адпавядаць гэтай мэце, выбраныя сродкі барацьбы павінны зрабіць уклад у размеркаванне эфектыўнай улады ў грамадстве. Ва ўмовах дыктатуры насельніцтва і грамадскія арганізацыі вельмі слабыя, урад занадта моцны. Без выпраўлення дысбалансу новыя кіраўнікі могуць пры жаданні стаць такімі самымі дыктатарамі. Таму "палацавыя" і дзяржаўныя перавароты непажаданыя.

Палітычнае непадпарадкаванне робіць уклад у больш раўнамернае размеркаванне эфектыўнай сілы шляхам мабілізацыі грамадства супраць дыктатуры, як гэта апісана ў главе 5. Такі працэс можа працякаць рознымі шляхамі. Распрацоўка негвалтоўных магчымасцяў барацьбы мае на ўвазе, што гвалтоўныя рэпрэсіі дыктатуры больш не выклікаюць страху і падпарадкавання насельніцтва. Яно будзе мець у сваім распараджэнні магутныя сродкі для супрацьдзеяння, а часам і блакіравання ўлады дыктатара. Больш за тое, мабілізацыя народных сіл праз палітычнае непадпарадкаванне ўзмацніць незалежныя арганізацыі грамадства. Вопыт аднойчы прымененай эфектыўнай сілы хутка не забываецца. Веды і вопыт, набытыя ў барацьбе, панізяць верагоднасць лёгкага падпарадкавання грамадства патэнцыяльным дыктатарам. Дадзены зрух у суадносінах сіл у выніку нашмат павысіць верагоднасць усталявання дэмакратычнага грамадства.

Знешняя дапамога

У працэсе падрыхтоўкі генеральнай стратэгіі неабходна ацаніць адносныя ролі ўнутранага супраціўлення і знешняга ціску пры знішчэнні дыктатуры. У сваім

аналізе мы сцвярджалі, што асноўныя сілы барацьбы павінны дзейнічаць у самой краіне. Ступень і існаванне міжнароднай дапамогі стымулююцца ўнутранай барацьбой.

У якасці сціплага дапаўнення можна прыкласці намаганні да стварэння негатыўнай у адносінах да дыктатуры сусветнай грамадскай думкі на гуманітарных, этычных і рэлігійных падставах. Намаганні могуць быць скіраваны на прыняцце ўрадавымі і міжнароднымі арганізацыямі дыпламатычных, палітычных і эканамічных санкцый супраць дыктатуры. Санкцыі могуць набываць формы эканамічнага эмбарга і эмбарга на пастаўку ўзбраення, паніжэння ўзроўню дыпламатычных адносінаў і разрыву дыпламатычных сувязей, забароны эканамічнай дапамогі і інвестыцый, выключэнні дыктатарскага кіраўніцтва з розных міжнародных арганізацый і органаў Арганізацыі Аб'яднаных Нацый. Больш за тое, непасрэдна дэмакратычным сілам можа аказвацца міжнародная дапамога, такая як фінансавая падтрымка і забеспячэнне сродкамі сувязі.

Распрацоўка генеральнай стратэгіі

У адпаведнасці з ацэнкай сітуацыі, выбарам сродкаў і вызначэннем ролі знешняй дапамогі распрацоўшчыкі генеральнай стратэгіі павінны стварыць агульны накід магчымасцяў развіцця канфлікту. Такі агульны план павінен ахопліваць перыяд ад бягучай сітуацыі да будучага вызвалення і ўсталявання дэмакратычнай сістэмы. Стратэгі павінны адказаць на шмат пытанняў. Наступныя пытанні прадстаўляюць сабой тыпы фактараў (больш канкрэтныя ў параўнанні з прыведзенымі раней), якія неабходна прыняць да ўвагі пры распрацоўцы генеральнай стратэгіі палітычнага непадпарадкавання:

Як лепш пачаць доўгатэрміновую барацьбу? Як прыгнечанае насельніцтва можа займець дастатковую ўпэўненасць у сабе і адчуць сілу, каб кінуць выклік дыктатуры? Як з цягам часу і набыццём вопыту павялічыцца здольнасць насельніцтва да супрацьдзеяння і барацьбы? Што будзе мэтай серыі абмежаваных кампаній за ўсталяванне дэмакратычнай улады ў грамадстве і абмежавання дыктатуры?

Ці існуюць незалежныя арганізацыі, што пазбеглі ўціску і могуць быць зноў выкарыстаны ў барацьбе за волю? Якія арганізацыі ў грамадстве могуць быць вызвалены ад кантролю дыктатуры, а якія зноў створаны дэмакратамі для дасягнення сваіх мэтаў і стварэння дэмакратычных асяродкаў нават ва ўмовах працягу дыктатарскага праўлення?

Як замацаваць арганізацыйную сілу падчас супраціўлення? Як навучаць удзельнікаў? Якія рэсурсы (фінансы, абсталяванне і г.д.) спатрэбяцца ў працэсе барацьбы? Якая сімволіка будзе найбольш эфектыўнай пры мабілізацыі насельніцтва?

З дапамогай якіх дзеянняў і на якой стадыі могуць быць паступова аслаблены крыніцы ўлады дыктатараў? Як змагары будуць удзельнічаць у сваёй барацьбе, адначасова ствараючы неабходны негвалтоўны парадак? Як грамадства будзе здавальняць свае асноўныя патрэбы ў працэсе барацьбы? Як будзе падтрымлівацца спецыяльны парадак у працэсе развіцця канфлікту? Якім чынам у выпадку перамогі

дэмакратычнае супраціўленне будзе працягваць стварэнне інстытуцыйнай базы пост-дыктатарскага грамадства, каб пераход быў як мага больш мяккім?

Неабходна памятаць, што для ўсіх вызваленчых рухаў супраць дыктатуры эталоннага плана распрацоўкі стратэгіі няма і не можа быць. Кожная барацьба за звяржэнне дыктатуры і ўсталяванне дэмакратычнай сістэмы будзе чымсьці адрознівацца. Няма поўнаасцю падобных сітуацый, кожная дыктатура мае некалькі індывідуальных характарыстык, таксама адрозніваюцца магчымасці насельніцтва, якое змагаецца за свабоду. Распрацоўшчыкі генеральнай стратэгіі павінны мець глыбокае разуменне не толькі поўнай канфліктнай сітуацыі, але і выбраных сродкаў барацьбы.¹³

Калі распрацоўка генеральнай стратэгіі завершана, здаровы сэнс заклікае зрабіць яе шырока даступнай. Шматлікія прыхільнікі, неабходныя для дзеянняў, будуць працаваць з жаданнем, калі будуць разумець як агульную канцэпцыю, так і асобныя інструкцыі. Такія веды могуць аказаць вельмі станоўчы ўплыў на іх маральны дух, настроенасць і выніковасць дзеяння. Асноўныя палажэнні агульнай стратэгіі ва ўсялякім выпадку стануць вядомыя дыктатарам, што можа прывесці да змякчэння рэжыму, бо далейшыя рэпрэсіі могуць мець палітычную аддачу, накіраваную на іх саміх. Веданне асобных характарыстык генеральнай стратэгіі таксама можа прывесці да спрэчак у самім лагера дыктатара.

Пасля таго як будзе прыняты генеральны стратэгічны план звяржэння дыктатуры і ўсталявання дэмакратычнай сістэмы, пра-дэмакратычным групам неабходна праявіць настойлівасць у яго ажыццяўленні. Адхіленне ад пачатковай агульнай стратэгіі можа адбывацца толькі ў самых рэдкіх выпадках. Патрэба ў змене генеральнай стратэгіі можа ўзнікнуць у распрацоўшчыкаў толькі пры поўнай упэўненасці, што генеральная стратэгія выбраная няправільна або значна змяніліся абставіны барацьбы. І нават у такім выпадку гэта павінна рабіцца пасля паўторнага фундаментальнага даследавання і распрацоўкі новага, больш адэкватнага стратэгічнага плана.

Планаванне стратэгіі кампаній

Аднак якой бы разумнай і шматбагатаючай ні была распрацаваная генеральная стратэгія звяржэння дыктатуры і ўсталявання дэмакратыі, яна не рэалізуецца сама па сабе. Неабходна распрацаваць асобныя стратэгіі правядзення кампаній, што нацэлены на падрыў дыктатарскай улады. Такія стратэгіі, у сваю чаргу, будуць уключаць супольнасць тактычных крокаў, якія ўключаюць рашучыя ўдары па дыктатарскім рэжыме. Тактыка і асобныя метады дзеянняў павінны выбірацца такім чынам, каб кожная канкрэтная стратэгія была паспяховай.

¹³ Рэкамендаваныя поўныя працы ўключаюць: Gene Sharp (Джын Шарп), "The Politics of Nonviolent Actions" ("Палітыка негвалтоўных акцый"), (Бостан: "Porter Sargent" ("Портэр Сарджэнт"), 1973), а таксама Peter Aekerman (Пітэр Акерман) і Christopher Kruegler (Крыстафер Кругер), "Strategic Nonviolent Conflict" ("Стратэгічны негвалтоўны канфлікт") (Вэстпорт, штат Канэцікут, ЗША: "Praeger" ("Прэгер"), 1994). Таксама гл. Gene Sharp (Джын Шарп), "Waging Nonviolent Struggle: Twentieth Century Practice and Twenty-First Century Potential" ("Вядзенне негвалтоўнай барацьбы: практыка дваццатага стагоддзя і патэнцыял дваццаць першага стагоддзя"). Чакаецца выхад у свет.

Стратэгі, якія плануюць асноўныя кампаніі, як і распрацоўшчыкі генеральнай стратэгіі, павінны мець шматбаковае разуменне прыроды і характарыстык выбраных спосабаў барацьбы. Як армейскім афіцэрам для распрацоўкі ваенных аперацый трэба ведаць структуру сіл, тактыку, матэрыяльна-тэхнічны стан, геаграфічныя ўмовы і г.д, так і распрацоўшчыкі плана барацьбы павінны разумець прыроду і стратэгічныя прынцыпы негвалтоўнай барацьбы. Аднак ні веданне негвалтоўнай барацьбы, ні прытрымліванне парад дадзенага дапаможніка, ні адказы на прыведзеныя тут пытанні самі па сабе не фарміруюць стратэгіі. Распрацоўка стратэгіі патрабуе падмацаванай ведамі творчасці.

Пры планаванні стратэгіі асобных кампаній супраціўлення, а таксама доўгатэрміновых распрацовак планаў вызваленчай барацьбы стратэгі павінны разгледзець мноства задач і праблем. Сярод іх:

- Вызначэнне канкрэтных мэтай кампаніі і іх ролі ў выкананні генеральнай стратэгіі.
- Выбар канкрэтных метадаў, ці палітычнай зброі, якія найлепшым чынам падыходзяць для ажыццяўлення плана. У кожным агульным плане асобнай стратэгічнай кампаніі неабходна вызначыць тактычныя планы меншага маштабу, якія неабходна прымяняць для ціску і пераходу крыніцам улады дыктатуры. Важна памятаць, што асноўныя мэты дасягаюцца з дапамогай правільна выбраных маленькіх крокаў.
- Вызначэнне таго, ці павінны быць звязаны эканамічныя пытанні з агульнай палітычнай барацьбой. Калі эканамічныя метады будуць шырока прымяняцца ў барацьбе, неабходна надзяляць увагу ліквідацыі іх наступстваў пасля звяржэння дыктатуры. У адваротным выпадку, калі ў час пераходу да дэмакратычнага грамадства не будуць прыняты хуткія рашэнні, узнікнуць расчараванне і незадаволенасць. Такое расчараванне можа стварыць перадумовы да адраджэння дыктатарскіх сіл, што абяцаюць пакласці канец эканамічным няшчасцям.
- Папярэдняе вызначэнне найлепшай кіраўнічай структуры і сістэмы сувязі для пачатку барацьбы. Якія сродкі прыняцця рашэнняў і сувязі будуць магчымымі для забеспячэння бесперапыннага кіраўніцтва ўдзельнікамі руху супраціўлення і асноўным насельніцтвам?
- Давядзенне навін супраціўлення да насельніцтва, дыктатарскіх сіл і міжнародных сродкаў масавай інфармацыі. Заявы і рэпартажы заўсёды павінны строга прытрымлівацца фактаў. Перабольшванні і беспадстаўныя заявы падрываюць давер да супраціўлення.
- Планаванне заснаванай на асабістых магчымасцях канструктыўнай сацыяльнай, асветніцкай, эканамічнай і палітычнай дзейнасці для здавальнення патрэб насельніцтва ў працэсе развіцця канфлікту. Такія праекты могуць рэалізоўвацца асобамі, што непасрэдна не прымаюць удзел ў канфлікце.
- Вызначэнне пажаданага тыпу знешняй дапамогі для падтрымкі асобнай кампаніі ці агульнай вызваленчай барацьбы. Як можна далучыць і выкарыстаць знешнюю дапамогу і пры гэтым не ставіць унутраную барацьбу ў залежнасць ад знешніх фактараў? Неабходна звярнуць увагу на тыя знешнія групы, дапамога якіх найбольш верагодная і пажаданая, напрыклад няўрадавыя арганізацыі (сацыяльныя рухі, рэлігійныя ці палітычныя групы, прафсаюзы і г.д.), урады, ААН і яе розныя арганізацыі.

Акрамя таго, распрацоўшчыкі стратэгіі супраціўлення павінны прыняць меры для захавання парадку і здавальнення сацыяльных патрэб уласнымі сіламі падчас масавага супраціўлення дыктатарскім уладам. Гэта не толькі створыць альтэрнатыўныя незалежныя дэмакратычныя структуры і здаволіць патрабаванні, але зменшыць давер да тых, хто заклікае да рэпрэсій дзеля спынення беспарадкаў.

Распаўсюджванне ідэі адмаўлення ад супрацоўніцтва

У справе паспяховага супраціўлення дыктатуры важным фактарам з'яўляецца ўспрыманне насельніцтвам ідэі адмаўлення ад супрацоўніцтва. Як паказана ў прыпавесці "Уладар малпаў" (гл. главу 3), асноўная ідэя простая: калі дастатковая колькасць падначаленых катэгарычна адмаўляецца супрацоўнічаць, нягледзячы на рэпрэсіі, тыранія будзе аслаблена і потым падзе.

Людзі, што жывуць ва ўмовах дыктатуры, верагодна, ужо знаёмыя з дадзенай канцэпцыяй з розных крыніц. Але нават у такім выпадку дэмакратычныя сілы павінны метадычна распаўсюджаць і папулярызаваць ідэю адмаўлення ад супрацоўніцтва. У грамадстве могуць распаўсюджацца гісторыі аб "уладары малпаў" ці аналагічныя. Яны могуць добра ўспрымацца. Пасля прыняцця асноўнай канцэпцыі людзі будуць гатовыя да будучых заклікаў і практыкі адмаўлення ад супрацоўніцтва з дыктатурай. Акрамя таго, яны самі могуць прыдумаць мноства формаў адмаўлення ў новых сітуацыях.

Нягледзячы на складанасці і небяспеку спробаў абмену ідэямі, навінамі, указаннямі па супраціўленню ва ўмовах дыктатуры, дэмакраты часта даказваюць, што ўсё гэта магчыма. Нават пры нацысцкім і камуністычным рэжымах удзельнікі супраціўлення мелі магчымасць кантактаваць не толькі з асобнымі людзьмі, але і з буйнымі аўдыторыямі шляхам выпуску нелегальных газет, улётак, кніг, а пазней – аўдыё- і відэакасет.

Агульныя інструкцыі па супраціўленню могуць быць падрыхтаваны і распаўсюджаны з дапамогай папярэдняга стратэгічнага планавання. У іх могуць быць апісаны выпадкі і абставіны, пры якіх насельніцтва будзе пратэставаць і абмяжоўваць супрацоўніцтва, а таксама магчымыя спосабы правядзення дадзеных дзеянняў. Цяпер нават пры адсутнасці сувязі з дэмакратычнымі лідэрамі і немагчымасці выпуску ці атрымання канкрэтных інструкцый насельніцтва будзе ведаць, як дзейнічаць у некаторых важных выпадках. Такія інструкцыі нават змяшчаюць спосабы выяўлення непраўдзівых "загадаў па супраціўленню", што выпускаюцца палітычнай паліцыяй дзеля правакацыі.

Рэпрэсіі і контрмеры

Распрацоўшчыкам стратэгіі неабходна ацаніць верагодныя меры і рэпрэсіі – асабліва ўзровень гвалту – якія праводзяцца дыктатурай у адказ на дзеянні дэмакратычнага супраціўлення. Неабходна вызначыць, як супрацьстаяць, нейтралізаваць і пазбягаць магчымых рэпрэсій без падпарадкавання. У некаторых выпадках варта папярэджваць насельніцтва і членаў супраціўлення, каб яны мелі ўяўленне пра рызыку ўдзелу. Калі чакаюцца сур'ёзныя рэпрэсіі, неабходна падрыхтавацца да аказання медыцынскай дапамогі параненым.

Для папярэджання рэпрэсій добрай практыкай з'яўляецца выкарыстанне тактыкі і метадаў, якія не толькі спрыяюць поспеху кампаніі, але і паніжаюць верагоднасць ці магчымасць жорсткіх рэпрэсій. Напрыклад, вулічныя дэманстрацыі і працэсі супраць дыктатуры, могуць быць вельмі эфектыўнымі, але могуць каштаваць жыцця тысячам удзельнікаў. Аднак такая высокая цана можа і не аказаць большага ціску на дыктатуру, чым сітуацыя, калі ўсе знаходзяцца дома альбо праводзіцца забастоўкі, ці шырокая акцыя адмаўлення ад супрацоўніцтва з боку грамадзянскіх служачых.

Калі прапануецца правакацыйная акцыя супраціўлення з рызыкай трагічных наступстваў, неабходна параўнаць суадносіны небяспекі дадзенай акцыі і магчымых выгадаў ад яе правядзення. Ці будуць удзельнікі супраціўлення і насельніцтва весці сябе дысцыплінавана і ўстрымоўвацца ад прымянення гвалту? Ці здолеюць яны не паддацца на правакацыі да гвалту? Распрацоўшчыкі планаў павінны ўказаць, якія меры прымаюцца для падтрымання дысцыпліны негвалтоўных дзеянняў, а таксама прадугледзець абарону ад жорсткасці. Ці будуць магчымымі і эфектыўнымі такія меры, як параўнаць заявы, улёткі з заклікамі да дысцыпліны, заклікі да дэманстрацыі і байкоту агрэсіўна настроеных асоб і груп? Лідэры заўсёды мусяць быць гатовымі да прысутнасці *агентаў-правакатараў*, чья задача зводзіцца да падбурвання дэманстрантаў да гвалту.

Вернасць стратэгічнаму плану

З моманту з'яўлення падрабязнага стратэгічнага плана дэмакратычныя сілы не павінны зважаць на нязначныя меры дыктатараў, якія могуць стварыць спакусу адхіліцца ад генеральнай лініі і стратэгіі канкрэтнай кампаніі, што прыводзіць да засяроджвання асноўнай дзейнасці на нязначных праблемах. Ніякія раптоўныя эмоцыі (як магчымая рэакцыя на новую жорсткасць дыктатуры) не павінны адцягваць увагу дэмакратычнага супраціўлення ад генеральнай стратэгіі ці стратэгіі кампаніі. Жорсткасць можа быць праяўлена спецыяльна, каб справакаваць дэмакратычныя сілы на адмаўленне ад распрацаваных планаў і нават да сілавых акцый, што развязае рукі дыктатарам у ліквідацыі гэтых сіл.

З моманту прызнання правільнасці фундаментальнага даследавання задачай пра-дэмакратычных сіл становіцца паступовы рух наперад. Змены ў тактыцы і працежавых мэтах, безумоўна, узнікнуць – добрыя лідэры заўсёды павінны быць гатовымі да выкарыстання новых магчымасцяў. Такія ўдакладненні не павінны супярэчыць мэтам канкрэтнай кампаніі. Старанная рэалізацыя выбранай генеральнай стратэгіі і стратэгіі кампаній у значнай меры садзейнічае поспеху справы.

Глава 8

Практыка палітычнага непадпарадкавання

У сітуацыях, калі насельніцтва адчувае недахоп смеласці і сілы, важна, каб першапачатковыя задачы з'яўляліся патайнымі дзеяннямі з мінімальнай рызыкай. Такі тып дзеянняў, напрыклад, незвычайная манера апранацца, можа стаць публічнай дэманстрацыяй дысідэнцтва і даць грамадству магчымасць удзелу ў акцыях непагаднення. У іншых выпадках адносна дробная (знешне) непалітычная падзея (напрыклад, барацьба за забеспячэнне чыстай вадой) можа прыцягнуць увагу да дзейнасці групы. Стратэгі павінны выбіраць дзейнасць, якая б прыцягвала шырокую ўвагу і якую пры гэтым было б цяжка забараніць. Паспех такіх абмежаваных кампаній заключаецца не толькі ў ліквідацыі канкрэтнай незадаволенасці, але і ў перабудове свядомасці людзей, якая на самой справе мае магутны патэнцыял.

Большасць кампаній доўгатэрміновай барацьбы павінны быць скіраваны не на непасрэднае і поўнае звяржэнне дыктатуры, а на дасягненне прамежжавых мэтаў. Не кожная кампанія патрабуе ўдзелу ўсіх пластоў насельніцтва.

Пры распрацоўцы паслядоўнасці пэўных кампаній (у рамках генеральнай стратэгіі) стратэгі супраціўлення павінны ўяўляць, як адрозніваюцца адна ад адной кампаніі, што праводзіліся ў пачатку, сярэдзіне і перад самым заканчэннем працяглай барацьбы.

Выбарачнае супраціўленне

У пачатковы перыяд барацьбы вельмі карыснымі могуць быць асобныя кампаніі з рознымі канкрэтнымі мэтамі. Такія кампаніі могуць ісці адна за адной. Часам дзве ці тры з іх могуць часткова супадаць па часе.

Пры планаванні стратэгіі "выбарчнага супраціўлення" неабходна вызначыць абмежаванае кола праблем, якія выклікаюць незадавальненне і сімвалізуюць агульны прыгнёт з боку дыктатуры. Гэтыя праблемы могуць стаць прамежжавымі мэтамі кампаній.

Прамежжавыя стратэгічныя планы павінны быць дасягальнымі і ўлічваць рэальны ўзровень уплыву дэмакратычных сіл. Гэта дапаможа атрымаць серыю перамог, карысных для падтрымання баявога духа, а таксама забяспечыць спрыяльныя для працяглай барацьбы зрухі ў суадносінах сіл.

Стратэгіі выбарчнага супраціўлення павінны ў асноўным засяроджвацца на канкрэтных сацыяльных, эканамічных ці палітычных праблемах. Такі выбар робіцца для захавання некаторай часткі сацыяльнай і палітычнай сістэмы па-за кантролем дыктатара, захопу кантролю над часткай, падкантрольнай дыктатару, ці для перашкоды ў дасягненні ім асобных мэтаў. Калі ёсць магчымасць, кампаніі выбарчнага супраціўлення павінны ўдараць па адным ці некалькім слабым месцам дыктатуры, як гэта абмяркоўвалася вышэй. Такім чынам дэмакраты могуць атрымаць найбольшы магчымы эфект пры дадзеным узроўні уплыву.

У самым пачатку стратэгі павінны спланаваць як мінімум адну кампанію. Што будзе яе абмежаванымі мэтамі? Як яна дапаможа ажыццяўленню выбранай генеральнай стратэгіі? Калі ёсць магчымасць, разумным дзеяннем будзе выпрацоўка хаця б накідаў стратэгіі другой і, мабыць, трэцяй кампаніі. Усе гэтыя планы павінны прызначацца для ажыццяўлення выбранай генеральнай стратэгіі і праводзіцца ў рамках яе агульных указанняў.

Сімвалічны выклік

У пачатку першай кампаніі па падрыву дыктатуры больш ці менш канкрэтныя палітычныя дзеянні могуць быць абмежаванымі ў сваіх маштабах. Яны павінны распрацоўвацца часткова для праверкі настрояў насельніцтва і ўплыву на яго, а таксама для падрыхтоўкі яго да барацьбы шляхам адмаўлення ад супрацоўніцтва і палітычнага непадпарадкавання.

Пачатковыя дзеянні могуць прымаць форму сацыяльнага пратэсту ці могуць быць акцыяй абмежаванага ці часовага адмаўлення ад супрацоўніцтва. Калі колькасць удзельнікаў акцыі невялікая, першапачатковая акцыя можа стаць, напрыклад, ускладаннем кветак у сімвалічным месцы. З другога боку, калі ў акцыі прымае ўдзел вялікая колькасць людзей, яна можа набыць форму спынення дзейнасці ці некалькіх хвілін маўчання. У іншых сітуацыях некалькі чалавек могуць аб'явіць галадоўку, правесці пікетаванне ў сімвалічным месцы, наладзіць нядоўгі байкот заняткаў студэнтамі або сядзячую забастоўку ў важным ведамстве. Ва ўмовах дыктатуры больш агрэсіўныя дзеянні, верагодна, сустрэнуць жорсткі адпор у выглядзе рэпрэсій.

Некаторыя сімвалічныя акцыі, такія як збор людзей перад палацам дыктатара ці штабам палітычнай паліцыі, падвяргаюцца высокай ступені рызыкі і не могуць быць парэкамендаваны для пачатку кампаніі.

Першыя сімвалічныя акцыі пратэсту часам прыцягваюць шырокую ўвагу нацыянальнай і міжнароднай супольнасці – напрыклад масавыя вулічныя дэманстрацыі ў Бірме ў 1988 г. ці нарада і галадоўка студэнтаў у 1989 г. на плошчы Цяньаньмэнь у Пекіне. Вялікая колькасць ахвяр у абодвух выпадках указвае на тое, што стратэгі павінны праяўляць вялікую асцярожнасць пры планаванні кампаній. Нягледзячы на псіхалагічную значнасць, такія акцыі самі па сабе непажаданыя ў працэсе звяржэння дыктатуры, бо яны з'яўляюцца больш сімвалічнымі і не прыводзяць да зменаў у становішчы дыктатарскай улады.

Звычайна на пачатку барацьбы немагчыма адразу і цалкам перакрыць крыніцы ўлады дыктатараў. Для звяржэння і супраціўлення рэжыму шляхам масавага і рашучага адмаўлення ад супрацоўніцтва патрэбна фактычна ўсё грамадства і практычна ўсе арганізацыі грамадства, якое нядаўна было вельмі паслухмяным. Гэтага яшчэ не здаралася, і дасягнуць такога выніку будзе нялёгка. Таму хуткая кампанія непадпарадкавання і поўнага адмаўлення ад супрацоўніцтва ў большасці выпадкаў з'яўляецца нерэалістычнай, асабліва калі дыктатура знаходзіцца на ранняй стадыі.

Размеркаванне адказнасці

У працэсе выбарачнага супраціўлення асноўны фронт барацьбы некаторы час забяспечваецца адным ці некалькімі пластамі насельніцтва. У наступных кампаніях, што праследуюць іншыя мэты, гэты фронт барацьбы будзе зрушаны ў бок іншых пластоў насельніцтва. Напрыклад, студэнты могуць арганізаваць забастоўкі па вучэбных прычынах, рэлігійныя лідэры і веруючыя могуць засяродзіцца на праблеме свабоды веравызнання, чыгуначнікі могуць настолькі метадычна захоўваць правілы бяспекі, што гэта запаволіць працу чыгуначнай сістэмы, журналісты могуць кінуць выклік цензуры, публікуючы газеты з пустымі палямі на месцы забароненых артыкулаў, дзеянні паліцыі па пошуку і арышце членаў дэмакратычнай апазіцыі, што знаходзяцца ў вышуку, могуць быць заўсёды няўдалымі. Планаванне кампаній супраціўлення з прывязкай да пэўных катэгорый насельніцтва дазваляе іншым пластам насельніцтва быць пасіўнымі, у той час як супраціўленне працягваецца.

Выбарачнае супраціўленне асабліва важнае пры *абароне* існавання і аўтаноміі незалежных сацыяльных, эканамічных і палітычных груп і арганізацый, што знаходзяцца па-за сферай уплыву дыктатуры, як было згадана раней. Дадзеныя асяродкі ўлады з'яўляюцца арганізацыйнымі базамі, з якіх насельніцтва можа аказваць ціск ці супраціўляцца кантролю дыктатуры. У працэсе барацьбы яны, верагодна, акажуцца сярод першых мэтай рэжыму.

Нацэльванне на ўладу дыктатараў

Калі доўгатэрміновая барацьба перанакіроўвае пачатковыя стратэгіі ў больш амбіцыйную і паглыбленую фазу, стратэгам неабходна вызначыць шляхі абмежавання крыніц улады дыктатараў. Мэтай будзе выкарыстанне адмовы ад супрацоўніцтва насельніцтва для стварэння новай, больш спрыяльнай для дэмакратычных сіл, стратэгічнай сітуацыі.

Па меры павелічэння ўплыву дэмакратычных сіл стратэгі павінны запланаваны больш шырокія адмаўленне ад супрацоўніцтва і непадпарадкаванне, якія абмяжуюць крыніцы ўлады дыктатуры. Мэтай становяцца рост палітычнай слабасці і нарэшце знішчэнне самой дыктатуры.

Дэмакратычным сілам неабходна спланаваць працэс паслаблення прыхільнікаў дыктатуры і груп, што раней ёй падпарадкоўваліся. Ці будзе іх падтрымка аслаблена шляхам выкрыцця сутнасці рэжыму, шляхам дэманстрацыі катастрофічных эканамічных наступстваў праўлення дыктатара або ўсведамленнем таго, што дыктатура можа быць звергнута? Прыхільнікаў дыктатуры неабходна хаця б пераканаць заставацца "нейтральнымі" ("назіральнікамі"), але пажаданым з'яўляецца ператварэнне іх у актыўных прыхільнікаў дэмакратычнага руху.

У працэсе планавання і рэалізацыі палітычнага непадпарадкавання вельмі важна надаваць пільную ўвагу ўсім асноўным прыхільнікам і парадчыкам дыктатара, у тым ліку набліжаным, палітычнай партыі, паліцыі і чыноўнікам, а асабліва арміі.

Неабходна рупліва ацаніць ступень лаяльнасці ўзброеных сіл дыктатара (як салдат, так і афіцэраў), зрабіўшы выснову пра магчымасць уплыву дэмакратычных сіл на

ваеншчыну. Ці могуць звычайныя салдаты быць няшчаснымі і прыгнечанымі навабранцамі? Ці можа мноства салдат і афіцэраў быць незадаволенымі рэжымам па асабістых, сямейных ці палітычных матывах? Якія яшчэ фактары могуць прымусіць салдат і афіцэраў трапіць пад дэмакратычны ўплыў?

На пачатковых стадыях вызваленчай барацьбы неабходна распрацаваць асобную стратэгію кантакту з войскамі і чыноўнікамі дыктатара. Дэмакратычныя сілы могуць з дапамогай слоў, сімвалаў і дзеянняў пераканаць войскі ў тым, што вызваленчая барацьба будзе энергічнай, рашучай і ўпартай. Армія павінна зразумець, што барацьба будзе скіравана на падрыў дыктатуры і не будзе пагражаць жыццю ваенных. У выніку такога роду намаганні будуць скіраваны на маральнае разлажэнне арміі дыктатараў і на яе перападпарадкаванне дэмакратычнаму руху. Аналагічныя меры могуць прымяняцца адносна паліцыі і дзяржаўных служачых.

Аднак спроба выклікаць спачуванне і нарэшце непадпарадкаванне ў сілавых структурах не павінна ўспрымацца як падбухторванне ўзброеных сіл да хуткага звяржэння існуючай дыктатуры шляхам ваеннага перавароту. Пры такім сцэнарыі наўрад ці народзіцца жыццяздольная дэмакратыя (як ужо згадвалася), бо пераварот не зменіць балансу сіл паміж насельніцтвам і ўладамі. Таму неабходна спланаваць, якім чынам прымусіць афіцэраў арміі, якія спачуваюць, зразумець, што ні ваенны пераварот, ні грамадзянская вайна супраць дыктатуры не з'яўляюцца неабходнымі і пажаданымі.

Прыхільныя афіцэры могуць адыграць важную ролю ў дэмакратычнай барацьбе, распаўсюджваючы незадаволенасць і непадпарадкаванне ва ўзброеных сілах, ухваляючы наўмысную неэфектыўнасць, тайнае ігнараванне загадаў і падтрымліваючы адмову ад удзелу ў рэпрэсіях. Ваенныя таксама могуць прымяняць розныя спосабы дапамогі дэмакратычнаму руху, у тым ліку забяспечваючы бяспеку перамяшчэння, інфармацыю, харчаванне, медыцынскую дапамогу і г.д.

Армія з'яўляецца адной з найбольш важных крыніц сілы дыктатараў, бо здольная выкарыстоўваць дысцыплінаваныя часткі і зброю для непасрэднага нападу і пакарання непаслухмянага насельніцтва. *Стратэгі непадпарадкавання павінны памятаць, што знішчыць дыктатуру будзе надзвычай цяжка ці немагчыма, калі паліцыя, бюракратычны апарат і ўзброеныя сілы застануцца цалкам на баку дыктатуры і будуць паслухмянымі яе загадам.* Таму лідэры дэмакратычнага руху абавязаны лічыць стратэгію падрыву лаяльнасці сілавых структур высокапрыярытэтнай.

Дэмакратычным сілам неабходна памятаць, што незадаволенасць і непаслушэнства ва ўзброеных сілах і паліцыі могуць быць вельмі небяспечнымі для іх саміх. Удзельнікі могуць быць жорстка пакараныя за любы акт непадпарадкавання, за любы мяцеж. Дэмакратычным сілам не варта заклікаць салдат і афіцэраў да неадкладнага паўстання. Замест таго, калі ёсць сувязі з імі, варта добра растлумачыць, што існуе мноства адносна бяспечных формаў "схаванага непадпарадкавання", якія можна прымяняць на пачатковай стадыі. Напрыклад, паліцыя і ваенныя могуць выконваць загады неэфектыўна, не знаходзіць людзей, што ў вышуку, папярэджаць удзельнікаў супраціўлення пра запланаваныя рэпрэсіі, арышты, а таксама не даваць важнай інфармацыі высокаму начальству. Незадаволеныя афіцэры могуць ігнараваць перадачу каманд на правядзенне

рэпрэсій па ланцугу інстанцый. Салдаты могуць страляць у паветра. Гэткім жа чынам дзяржаўныя служачыя маглі б губляць папкі са справамі і інструкцыямі, працаваць павольна, "хварэць" і сядзець дома, пакуль не "ачуняюць".

Змена стратэгіі

Стратэгам палітычнага непадпарадкавання неабходна пастаянна ацэньваць эфектыўнасць выканання генеральнай стратэгіі і стратэгіі канкрэтных кампаній. Напрыклад, магчыма, што барацьба праходзіць не так паспяхова, як чакалася. У такім выпадку трэба разлічыць, якія патрабуюцца змены ў стратэгіі. Што можна зрабіць, каб узмацніць рух і перахапіць ініцыятыву? У такой сітуацыі патрабуюцца вызначыць праблему, правесці стратэгічную ацэнку і, магчыма, перадаць задачы барацьбы іншай групе насельніцтва, мабілізаваць дадатковую крыніцу сіл ці распрацаваць іншы накірунак дзейнасці. Пасля гэтага новы план неабходна ажыццявіць.

З другога боку, калі барацьба праходзіць больш паспяхова ў параўнанні з вынікамі, якія чакаліся, і дыктатура распадаецца хутчэй, чым меркавалася раней, як могуць дэмакратычныя сілы выкарыстоўваць нечаканыя перамогі і прасунуцца наперад, каб паралізаваць дыктатуру? Гэтыя пытанні мы разгледзім у наступнай главе.

Глава 9 Развал дыктатуры

Супольным эфектам добра арганізаваных паспяховых кампаній палітычнага непадпарадкавання павінны стаць узмацненне супраціўлення, узнікненне і пашырэнне галін грамадства, над якімі дыктатура не мае кантролю. Такія кампаніі даюць важны вопыт таго, як адмаўляцца ад супрацоўніцтва і як арганізоўваць палітычнае непадпарадкаванне. Такі вопыт будзе карысным, калі надыдзе час для адмаўлення ад супрацоўніцтва і непадпарадкавання ў масавых маштабах.

Як апісана ў главе 3, паслухмянасць, супрацоўніцтва і падпарадкаванне з'яўляюцца важнымі фактарамі сілы дыктатараў. Без доступу да крыніц палітычнай улады іх сіла змяншаецца і нарэшце знікае. Такім чынам, пазбаўленне падтрымкі надзвычайна неабходна для знішчэння дыктатуры. Карысна разгледзіць, як крыніцы сілы паддаюцца ўплыву палітычнага непадпарадкавання.

Сярод вядомых сродкаў падрыву маральнага і палітычнага *аўтарытэта* рэжыму, яго легітымнасці, ёсць акты сімвалічнага адмаўлення і непадпарадкавання. Чым вышэй аўтарытэт рэжыму, тым больш шырокія і надзейныя паслухмянасць і супрацоўніцтва з ім. Дзеля таго каб стварыць сур'ёзную пагрозу для існавання дыктатуры, неабходна дзейснае выказванне маральнай незадаволенасці. Для ліквідацыі доступу да іншых крыніц сілы трэба пазбавіць рэжым супрацоўніцтва і паслухмянасці.

Іншай важнай крыніцай сілы з'яўляюцца *чалавечыя рэсурсы* – колькасць і значнасць людзей і груп, якія падпарадкоўваюцца, супрацоўнічаюць і дапамагаюць кіраўніцтву. Калі шырокія пласты насельніцтва адмовяцца супрацоўнічаць, для рэжыму ўзнікнуць сур'ёзныя праблемы. Напрыклад, калі дзяржаўныя служачыя будуць працаваць з заніжанай эфектыўнасцю ці заставацца дома, адміністрацыйны апарат будзе перажываць значныя цяжкасці.

Аналагічным чынам, калі сярод тых, хто адмовіўся супрацоўнічаць, знаходзяцца асобы ці групы людзей, якія раней забяспечвалі спецыялізаваныя *паслугі і веды*, то здольнасць дыктатараў праводзіць сваю волю будзе паслабленая. Нават іх здольнасць прымаць рашэнні і распрацоўваць эфектыўную палітыку на падставе шматбаковай інфармацыі будзе сур'ёзна абмежавана.

Калі псіхалагічны і ідэалагічны ўплыў, што называецца *нематэрыяльнымі фактарамі* і звычайна прымушае людзей падпарадкоўвацца і дапамагаць уладарам, будзе паслаблены і згубіць сілу, насельніцтва стане больш схільным да непадпарадкавання і адмаўлення супрацоўнічаць.

Доступ дыктатараў да *матэрыяльных рэсурсаў* таксама аказвае непасрэдна ўплыў на іх уладу. Калі кантроль фінансаў, эканамічнай сістэмы, маёмасці, прыродных рэсурсаў, транспарту і сродкаў сувязі знаходзіцца ў руках сапраўдных ці патэнцыяльных праціўнікаў рэжыму, то яшчэ адна крыніца сілы становіцца слабай ці адпадае. Забастоўкі, байкоты і пашырэнне аўтаноміі ў эканоміцы, сувязі і транспарце паслабляюць рэжым.

Як згадвалася вышэй, асноўнай крыніцай сілы дыктатараў з'яўляецца іх здольнасць пагражаць ці прымяняць *санкцыі*, гэта значыць пакаранне ўпартых, непаслухмяных і тых, хто адмаўляецца супрацоўнічаць. Дадзеную крыніцу сілы можна паслабіць двума спосабамі. Па-першае, калі насельніцтва гатова, як у час вайны, пайсці на рызыку і ахвяры ў якасці кошту за непадпарадкаванне, эфектыўнасць санкцый будзе зніжана (у тым сэнсе, што рэпрэсіі дыктатараў не забяспечаць пажаданага ўзроўню падпарадкавання). Па-другое, калі самі паліцэйскія і ўзброеныя сілы незадаволеныя, яны могуць на індывідуальнай ці калектыўнай аснове ўхіляцца ці проста адмаўляцца ад выканання загадаў на арышты, збіццё ці расстрэл удзельнікаў супраціўлення. Калі дыктатары для правядзення рэпрэсій больш не могуць спадзявацца на паліцыю і ўзброеныя сілы, дыктатура апынецца перад сур'ёзнай пагрозай.

Падводзячы вынік выказанаму, варта адзначыць, што поспех барацьбы супраць укаранёнай дыктатуры патрабуе, каб адмаўленне ў супрацоўніцтве і непадпарадкаванне скарацілі і перакрылі крыніцы сілы рэжыму. Без сталага ўзнаўлення гэтых крыніц улада дыктатуры паслабляецца і ў выніку губляецца. Такім чынам, умелае стратэгічнае планаванне палітычнага непадпарадкавання дыктатуры павінна быць скіравана на важнейшыя крыніцы сілы дыктатараў.

Эскалацыя свабоды

Разам з палітычным непадпарадкаваннем падчас стадыі выбарчага супраціўлення рост незалежных сацыяльных, эканамічных, культурных і палітычных інстытутаў паслядоўна пашырае "дэмакратычную прастору" грамадства і скарачае кантроль дыктатуры. Па меры замацавання грамадскіх інстытутаў, што супрацьстаяць дыктатуры, насельніцтва насуперак жаданню ўлад усё хутчэй будзе незалежнае грамадства па-за межамі іх кантролю. Калі дыктатура ўмешваецца з мэтай спыніць "эскалацыю свабоды", можна прымяніць негвалтоўную барацьбу дзеля абароны дадзенай заваяванай прасторы і перад дыктатурай узнікне яшчэ адзін фронт барацьбы.

З цягам часу такое супадзенне супраціўлення і інстытуцыйнага будаўніцтва можа прывесці да свабоды *дэ-факта*, што робіць падзенне дыктатуры і афіцыйнае ўвядзенне дэмакратычнай сістэмы бяспрэчнымі, бо суадносіны сіл у грамадстве перажылі карэнныя змены.

Польшча 1970-х і 1990-х гадоў прадстаўляе сабой яркі прыклад пераходу функцый грамадства і інстытутаў пад кантроль удзельнікаў супраціўлення. Каталіцкая царква падвяргалася праследаванню, але ніколі не была поўнасцю падпарадкавана камуністычнаму кантролю. У 1976 г. прадстаўнікі інтэлігенцыі і рабочых стварылі невялікія групы, такія як КОР (Камітэт абароны рабочых), для прасоўвання сваіх палітычных ідэй. Арганізацыя прафсаюза "Салідарнасць" сваім правам аб'яўляць забастоўкі прымусіла ўлады ў 1980 г. прыняць яе законы. Сяляне, студэнты і многія іншыя групы таксама стварылі ўласныя незалежныя арганізацыі. Калі камуністы зразумелі, што гэтыя групы змянілі суадносіны сіл, "Салідарнасць" зноў была забаронена і камуністы ўвялі ваеннае праўленне.

Нават ва ўмовах надзвычайнага становішча пры мностве выпадкаў турэмнага вязення і жорсткага праследавання новых незалежных інстытуты працягвалі дзейнічаць. Напрыклад, не спынялася публікацыя дзесяткаў нелегальных газет і

часопісаў. Нелегальныя друкарні штогод друкавалі сотні кніг, у той час як вядомыя аўтары байкатавалі камуністычныя выданні і дзяржаўныя друкарні. Аналагічная дзейнасць праводзілася і ў іншых пластах грамадства.

Пры ваенным рэжыме Ярузельскага пра ваенна-камуністычны ўрад аднойчы сказалі, што ён крочыць па галовах людзей. Чыноўнікі па-ранейшаму займалі ўрадавыя будынкi і кабiнеты. Рэжым яшчэ быў у стане атакаваць грамадства пакараннямі, арыштамі, турэмным вязеннем, захопам друкаваных выданняў і г.д. Аднак дыктатура ўжо не магла кантраляваць грамадства. З гэтага моманту поўнае звяржэнне рэжыму грамадствам стала толькі пытаннем часу.

Нават калі рэжым яшчэ займае пазіцыі ў кіраўніцтве, часам з'яўляецца магчымасць стварыць "паралельны ўрад". Ён ва ўсё большай ступені будзе выступаць у якасці ўрада-суперніка і карыстацца падтрымкай, ухвалай насельніцтва і грамадскіх інстытутаў, што супрацоўнічаюць з ім. У такім выпадку дыктатура няўхільна губляе пазіцыі. Нарэшце паралельны дэмакратычны ўрад можа поўнасцю замяніць дыктатарскі рэжым у якасці пераходнага да дэмакратыі. Пасля, як належыць, будзе прынятая канстытуцыя і праведзены выбары.

Развал дыктатуры

У час інстытуцыйнай трансфармацыі грамадства рух непадпарадкавання і адмаўлення ў супрацоўніцтве можа пашырацца. Стратэгі дэмакратычных сіл загадзя павінны прадугледзіць час для стварэння, нарошчвання ці пашырэння магутнасці супраціўлення, а развіццё масавага непадпарадкавання можа адбыцца толькі праз некалькі гадоў. Падчас такога прамежкавага перыяду неабходна праводзіць асобныя кампаніі супраціўлення з усё больш значнымі палітычнымі задачамі. Уцягваць у іх трэба больш шырокія масы насельніцтва ўсіх узроўняў грамадства. Падчас такога пашырэння дзейнасці пры ўмовах рашучага і дысцыплінаванага палітычнага непадпарадкавання унутраная слабасць дыктатуры павінна рабіцца ўсё больш відавочнай.

Спалучэнне моцнага палітычнага непадпарадкавання і стварэння незалежных інстытутаў з часам павінна прыцягнуць шырокую міжнародную ўвагу, карысную для дэмакратычных сіл. Яно таксама можа прывесці да міжнароднага асуджэння з боку дыпламатычных місій, байкотаў і эмбарга (як гэта адбылося ў Польшчы).

Стратэгам неабходна ўлічваць, што ў некаторых выпадках падзенне дыктатуры можа адбыцца надзвычай хутка, як ва Усходняй Германіі ў 1989 г. Гэта здараецца, калі крыніцы сілы ў масавым парадку перакрываюцца ў выніку непрыняцця дыктатуры насельніцтвам. Аднак такія выпадкі сустракаюцца рэдка і лепш планаваць доўгатэрміновую барацьбу (але быць падрыхтаванымі да кароткачасовай).

Падчас вызваленчай барацьбы перамогі, нават нязначныя, павінны святкавацца. Тыя, хто атрымаў перамогу, заслугоўваюць прызнання. Святкаванні з пікетамі таксама дапамагаюць падтрымліваць маральны дух, неабходны для будучых этапаў барацьбы.

Адказнае стаўленне да поспеху

Складальнікі генеральнай стратэгіі павінны папярэдне пралічыць магчымыя і пераважныя спосабы завяршэння паспяховай барацьбы, каб прадухіліць узнікненне новай дыктатуры і забяспечыць паступовае ўсталяванне доўгачасовай дэмакратычнай сістэмы.

Дэмакратам неабходна вызначыць, як па сканчэнні барацьбы павінен быць арганізаваны пераход ад дыктатуры да часовага ўрада. У гэты перыяд пажадана стварыць новы дзейсны ўрад. Аднак гэта не можа быць стары ўрад з новымі членамі. Трэба вызначыць, якія адзелы старой урадавай структуры (напрыклад, палітычная паліцыя) павінны быць поўнаасцю зліквідаванымі з-за іх антыдэмакратычнай прыроды. Поўны ўрадавы вакуум можа прывесці да хаосу ці новай дыктатуры.

Загадзя неабходна прадумаць палітыку адносна высокіх пасадак дыктатуры пасля таго, як яе ўлада падзе. Напрыклад, ці варта судзіць дыктатараў? Ці можна дазволіць ім назаўсёды пакінуць краіну? Ці могуць узнікнуць новыя варыянты, што адпавядалі б палітычнаму непадпарадкаванню, неабходнасці перабудовы краіны і ўсталяванню дэмакратыі пасля перамогі? Важна пазбегнуць кровапраліцця, якое можа мець трагічныя наступствы для будучай дэмакратычнай сістэмы.

У той час як дыктатура слабее ці гіне, канкрэтныя планы пераходу да дэмакратыі павінны быць гатовымі да здзяйснення. Такія планы не павінны дапусціць захопу дзяржаўнай улады шляхам перавароту іншай групай. Патрабуюцца таксама планы па ўсталяванню дэмакратычнага канстытуцыйнага кіравання з паўнатай палітычных і асабістых свабод. Змены, заваяваныя высокім коштам, нельга згубіць з-за адсутнасці планавання.

Калі дыктатура ўжо не ў стане кантраляваць узмацненне моцы насельніцтва і рост незалежных дэмакратычных груп і інстытутаў, дыктатары ўбачаць, што іх авантура ідзе да заняпаду. Масавыя закрыцці ўстаноў, усеагульныя забастоўкі, масавы нявыхад на працу, маршы непадпарадкавання і адмаўлення ў супрацоўніцтве вялікага маштабу, якія будуць разумна арганізаваныя, прывядуць да таго, што дыктатары згубяць сілу, а абаронцы дэмакратыі адсвяткуюць перамогу без прымянення гвалту. Перад насельніцтвам, якое аказала супраціўленне, дыктатура падзе.

Аднак не кожнае намаганне скончыцца поспехам, асабліва лёгкім і хуткім. Неабходна памятаць, што пераможцаў у войнах столькі ж, колькі пераможаных. Аднак палітычнае непадпарадкаванне дае рэальную магчымасць перамагчы. Як гаварылася вышэй, такая магчымасць можа значна ўзмацніцца падрыхтоўкай разумнай генеральнай стратэгіі, старанным стратэгічным планаваннем, настойлівай працай і дысцыплінаванай мужнай барацьбой.

Глава 10

Фундамент доўгачасовай дэмакратыі

Развал дыктатуры, натуральна, дае падставу для ўрачыстага святкавання. Людзі, якія так доўга пакутавалі і заплацілі за перамогу высокую цану, заслугоўваюць захаплення, адпачынку і прызнання. Яны павінны адчуваць гонар за сябе і за ўсіх тых, хто змагаўся разам з імі за перамогу палітычнай свабоды. Не ўсе дажывуць да такога дня. Жывых і мёртвых будуць памятаць як герояў, што дапамаглі стварыць гісторыю свабоды сваёй краіны.

На жаль, яшчэ рана губляць пільнасць. Нават у выпадку паспяховага звяржэння дыктатуры з дапамогай палітычнага непадпарадкавання неабходна прыняць усе меры, каб не дапусціць узнікнення новага прыгнёту ў перыяд хаосу пасля падзення старога ладу. Лідэры пра-дэмакратычных сіл павінны быць падрыхтаванымі да дысцыплінаванага перахода да дэмакратыі. Дыктатарскія структуры неабходна зламаць. Патрабуецца пабудаваць канстытуцыйную і заканадаўчую базу, а таксама крытэрыі функцыянавання будучай дэмакратыі.

Не варта лічыць, што пасля падзення дыктатуры неадкладна будзе створана ідэальнае грамадства. Развал дыктатуры дае толькі пачатковую апору (пры ўмове пашырэння свабод) для доўгачасовых намаганняў па ўдасканалванні грамадства і належным здавальненні людскіх патрэб. Сур'ёзныя палітычныя, эканамічныя і сацыяльныя праблемы будуць вырашацца з гадамі, патрабуючы супрацоўніцтва мноства людзей і груп. Новая палітычная сістэма павінна даць людзям з рознымі поглядамі і падыходамі магчымасць працягваць канструктыўную працу і вырашаць усе будучыя праблемы.

Пагроза новай дыктатуры

Шмат год таму Арыстоцель папярэджаў, што "...тыранія можа пераўтварыцца ў тыранію..."¹⁴ Ёсць таму шматлікія гістарычныя прыклады Францыі (якабінцы і Напалеон), Расіі (бальшавікі), Ірана (аятола), Бірмы (Савет па аднаўленню дзяржаўнага закона і парадку) і іншых краін, калі падзенне рэжыму прыгнёту разглядаецца некаторымі асобамі ці групамі толькі як магчымасць стаць новымі ўладарамі. Іх матывы могуць быць рознымі, але вынікі заўсёды прыкладна аднолькавыя. Новая дыктатура можа аказацца яшчэ больш жорсткай, чым старая.

Яшчэ да падзення дыктатуры члены ўрада старога рэжыму могуць паспрабаваць апырэдзіць дэмакратаў, інсцэніраваўшы дзяржаўны пераварот, каб перахапіць перамогу ў народнага супраціўлення. Яны могуць абвясціць звяржэнне дыктатуры, але на справе будуць імкнуцца навязаць новую "падфарбаваную" мадэль старога рэжыму.

Прадухіленне пераваротаў

Ёсць спосабы, з дапамогай якіх можна пазбегнуць пераваротаў, скіраваных супраць новага вызваленага грамадства. Аднаго ведання такой магчымасці абароны часам

¹⁴ Арыстоцель, "Палітыкі", кніга V, раздзел 12, с. 233.

дастаткова, каб пазбегнуць горшага. Падрыхтаванасць можа прадухіліць пераварот.¹⁵

Неадкладна пасля перавароту путчысты патрабуюць прызнання легітымнасці, гэта значыць прызнання іх маральнага і палітычнага права кіраваць краінай. Таму першы асноўны прынцып абароны ад перавароту – адмаўленне путчыстам у легітымнасці.

Путчыстам таксама неабходна, каб грамадскія лідэры і насельніцтва аказвалі ім падтрымку, вагаліся ці заставаліся пасіўнымі. Яны патрабуюць супрацоўніцтва ад спецыялістаў і парадчыкаў, чыноўнікаў і дзяржаўных служачых, адміністратараў і судзяў, каб кансалідаваць свой кантроль над аслабленым грамадствам. Путчыстам таксама патрабуецца, каб тыя людзі, што кіруюць палітычнай сістэмай, грамадскімі інстытутамі, эканомікай, паліцыяй і ўзброенымі сіламі, пасіўна падпарадкаваліся і выконвалі свае звыклыя функцыі ў адпаведнасці з іх загадамі і палітыкай.

Другі важны прынцып абароны ад перавароту – аказаць супраціўленне путчыстам шляхам адмаўлення ў супрацоўніцтве, дапамозе і непадпарадкавання. Супраць новай пагрозы можна выкарыстоўваць усё тыя ж сродкі барацьбы, што і супраць дыктатуры, але прымяняць іх неадкладна. Калі перавароту адмовіць у легітымнасці і супрацоўніцтве, ён можа загінуць ад палітычнага знясіўвання і будзе адроджаны шанец пабудовы дэмакратычнага грамадства.

Распрацоўка канстытуцыі

Новая дэмакратычная сістэма патрабуе канстытуцыі, што ўсталёўвае пажаданыя рамкі дэмакратычнага кіравання. У ёй павінны быць сфармуляваны мэты ўрада, межы дзяржаўнай улады, спосаб і тэрміны выбараў, падчас якіх будуць абраны ўрадавыя чыноўнікі і заканадаўцы, неад'емныя правы грамадзян, а таксама адносіны нацыянальнага ўрада з мясцовымі органамі кіравання.

У межах цэнтральнага ўрада, калі ён застанеца дэмакратычным, павінен усталявацца дакладны падзел улады паміж заканадаўчай, выканаўчай і судовай галінамі. Неабходна ўсталяваць жорсткія абмежаванні на дзейнасць паліцыі, службы разведкі і ўзброеных сіл і забараніць ім любое ўмяшанне ў палітыку.

У інтарэсах захавання дэмакратычнай сістэмы і пазбягання дыктатарскіх тэндэнцый і мер пажадана, каб канстытуцыя ўсталёўвала федэральную сістэму са значнымі правамі, якія дэлегуюцца рэгіянальным, раённым і мясцовым узроўням кіравання. У некаторых выпадках можна разгледзіць магчымасць выкарыстання швейцарскай сістэмы кантонаў, у якой невялікія тэрыторыі маюць асноўныя паўнамоцтвы, застаючыся часткай краіны.

Калі канстытуцыя, што мела шмат з гэтых палажэнняў, існавала раней у гісторыі краіны, то, улічваючы папраўкі, можна ўвесці яе зноў. Пры адсутнасці старой канстытуцыі можна выкарыстоўваць канстытуцыю пераходнага перыяду. Але, верагодна, прыйдзеца распрацоўваць новую канстытуцыю. Падрыхтоўка новай канстытуцыі патрабуе значнага часу і роздумаў. У гэтым працэсе ўдзел народа

¹⁵ Падрабязней аб супраціўленні з мэтай прадухілення пераваротаў: гл. Gene Sharp (Джын Шарп), "The Anti-Coup" ("Прадухіленне перавароту") (Бостан: The Albert Einstein Institution (Інстытут імя Альберта Эйнштэйна), 2003).

неабходны для ратыфікацыі новага тэксту ці паправак. Трэба вельмі асцярожна ўводзіць у новую канстытуцыю абавязкі, якія пазней немагчыма будзе выканаць, ці палажэнні, якія патрабуюць высокай цэнтралізацыі кіравання, бо як адно, так і іншае можа выклікаць новую дыктатуру.

Тэкст канстытуцыі павінен быць зразумелым для большасці насельніцтва. Канстытуцыя не павінна быць складанай ці двухсэнсавай, каб яе маглі разумець толькі юрысты і іншыя прадстаўнікі эліты.

Дэмакратычная палітыка абароны

Вызваленая краіна можа сутыкнуцца з пагрозай звонку, і гэта патрабуе абароны. Замежныя дзяржавы таксама могуць паспрабаваць усталяваць эканамічнае, палітычнае і ваеннае панаванне.

У інтарэсах падтрымання ўнутранай дэмакратыі неабходна разгледзіць пытанні аб прымяненні асноўных прынцыпаў палітычнага непадпарадкавання ў адносінах да патрабаванняў нацыянальнай абароны.¹⁶ Калі супраціўленне перайшло непасрэдна ў рукі грамадзян, новыя свабодныя дзяржавы будуць здольныя не ствараць моцныя абаронныя сілы, якія могуць пагражаць дэмакратыі і патрабуюць буйных эканамічных рэсурсаў, што могуць спатрэбіцца для іншых мэт.

Нельга забываць, што некаторыя групы праігнаруюць любыя палажэнні канстытуцыі ў сваім імкненні стаць новымі дыктатарамі. Таму насельніцтва павінна быць гатовым адыграць сваю ролю і прымяніць палітычнае непадпарадкаванне і адмовіцца ад супрацоўніцтва з патэнцыяльнымі дыктатарамі, а таксама захаваць дэмакратычныя структуры, правы і працэдуры.

Ганаровы абавязак

Вынік негвалтоўнай барацьбы не толькі ў паслабленні і ліквідацыі дыктатараў, але і ў тым, каб надаць сілы прыгнечаным. Дадзены спосаб дазваляе браць уладу і тым людзям, якія раней адчувалі сябе толькі пешкамі ці ахвярамі і зараз могуць уласнымі намаганнямі заваяваць свабоду і справядлівасць. Такі вопыт барацьбы мае важныя псіхалагічныя наступствы, бо замацоўвае самапавагу і ўпэўненасць у сабе раней бездапаможных людзей.

Важным трывалым і станоўчым наступствам пасля прымянення негвалтоўнай барацьбы з'яўляецца тое, што грамадства ў большай ступені гатова вырашаць цяперашнія і будучыя праблемы. Яны могуць уключаць злоўжыванні і карупцыю ва ўрадзе, жорсткае абыходжанне з якой-небудзь групай, эканамічную несправядлівасць, а таксама абмежаванні, што накладваюцца на дэмакратычныя якасці палітычнай сістэмы. Насельніцтва, якое мае вопыт палітычнага непадпарадкавання, больш устойлівае перад будучымі дыктатурамі.

Пасля вызвалення веданне негвалтоўнай барацьбы дае спосабы абароны дэмакратыі, грамадзянскіх свабод, правоў меншасцей і паўнамоцтваў рэгіянальных, раённых і

¹⁶ Гл. Gene Sharp (Джын Шарп), "Civilian-Based Defense: A Post-Military Weapons System" ("Грамадзянская абарона: пасляваенная сістэма ўзбраення") (Прынстан, штат Нью-Джэрсі, ЗША: "Princeton University Press" ("Прынстан Юніверсіці Прэс", 1990).

мясцовых інстытутаў кіравання. Такія спосабы таксама даюць сродкі, з дапамогай якіх асобныя людзі ці групы могуць мірна выказаць свае надзвычайнае незадавальненне па праблемах, а не звяртацца да тэрарызму ці партызанскай вайны.

Развагі над пытаннямі негвалтоўнай барацьбы могуць апынуцца карыснымі для ўсіх, хто імкнецца пазбавіць свой народ ад дыктатарскага гнёту і жадае ўсталяваць трывалую дэмакратычную сістэму з павагай да свабоды чалавека і ўдзелам народа ва ўдасканалванні грамадства.

На падставе ідэй, выказаных у дадзенай працы, вынікае наступнае:

- Вызваленне ад дыктатуры магчыма;
- Для гэтага патрабуюцца вельмі дасканалы аналіз і стратэгічнае планаванне;
- Неабходны пільнасць, упартая праца і дысцыплінаваная барацьба, часта з вялікімі ахвярамі.

Шырока распаўсюджаны выраз "свабода не даецца дарма" справядлівы. Няма знешняй сілы, якая дала б прыгнечанаму народу пажаданую свабоду. Людзям неабходна навучыцца самім заваёўваць яе. Гэта нялёгкая справа.

Калі людзі зразумеюць, што ад іх патрабуюцца для вызвалення, яны змогуць выпрацоўваць дзеянні, якія праз цяжкую працу змогуць прынесці свабоду. Тады яны здолеюць пабудаваць новы дэмакратычны парадак і падрыхтавацца да яго абароны. Свабода, заваяваная такой барацьбой, можа стаць даўгавечнай. Яе могуць падтрымліваць моцныя людзі, прыхільныя да яе захавання і ўмацавання.

Дадатак**МЕТАДЫ НЕГВАЛТОЎНЫХ ДЗЕЯННЯЎ¹⁷****МЕТАДЫ НЕГВАЛТОЎНАГА ПРАТЭСТУ І ПЕРАКАНАННЯ****Афіцыйныя заявы**

1. Публічныя выступленні
2. Лісты пратэсту ці падтрымкі
3. Дэкларацыі арганізацый і ўстаноў
4. Публічныя заявы з подпісамі вядомых людзей
5. Дэкларацыі абвінавачвання і намераў
6. Групавыя ці масавыя петыцыі

Кантакт з шырокай аўдыторыяй

7. Лозунгі, карыкатуры і сімвалы
8. Сцягі, плакаты і наглядныя сродкі
9. Улёткі, брашуры і кнігі
10. Газеты і часопісы
11. Аўдыё- і відэазапісы, радыё, тэлебачанне
12. Надпісы і фігуры ў паветры (самалётамі) і на зямлі (узорваннем глебы, пасадкай раслін, камянямі)

Групавыя акцыі

13. Дэпутацыі
14. Сатырычныя ўзнагароды
15. Групавое лабіраванне
16. Пікетаванне
17. Псеўдавыбары

Сімвалічныя грамадскія акцыі

18. Вывешванне сцягоў, выкарыстанне прадметаў сімвалічных колераў
19. Нашэнне сімвалаў
20. Малітвы і набажэнствы
21. Перадача сімвалічных аб'ектаў
22. Распрананне ў знак пратэсту
23. Знішчэнне сваёй уласнасці
24. Сімвалічнае запальванне агню (факелы, ліхтары, свечкі)
25. Выстаўленне партрэтаў
26. Маляванне ў знак пратэсту
27. Усталяванне новых вулічных знакаў і назваў
28. Сімвалічныя гукі
29. Сімвалічнае асваенне зямель
30. Грубыя жэсты

Ціск на асобных людзей

31. "Праследаванне па пятах" афіцыйных асоб

¹⁷ Дадзены спіс з азначэннямі і прыкладамі ўзяты з Gene Sharp (Джын Шарп), "The Politics of Nonviolent Action" ("Палітыка негвалтоўных акцый"), частка 2 "The Methods of Nonviolent Action" ("Метады негвалтоўных дзеянняў") (Бостан: "Porter Sargent" ("Портэр Сарджэнт"), 1973).

- 32. Насмешкі над афіцыйнымі асобамі
- 33. Братанне з салдатамі
- 34. "Вахты"

Тэатр і музыка

- 35. Гумарыстычныя пародыі
- 36. Пастаноўка п'ес і музычных твораў
- 37. Спевы

Працэсіі

- 38. Маршы
- 39. Парады
- 40. Рэлігійныя працэсіі
- 41. Паломніцтва
- 42. Аўтакалоны

Памінанне памерлых

- 43. Палітычная жалоба
- 44. Сімвалічныя пахаванні
- 45. Дэманстратыўныя пахаванні
- 46. Пакланенне ў месцах пахавання

Грамадскія зборы

- 47. Зборы пратэсту ці падтрымкі
- 48. Мітынгі пратэсту
- 49. Сакрэтныя мітынгі пратэсту
- 50. Сямінары

Адыход і адмаўленне

- 51. Дэманстратыўны адыход
- 52. Маўчанне
- 53. Адмаўленне ад ухвалы
- 54. Паварочванне спіной

МЕТАДЫ АДМАЎЛЕННЯ АД САЦЫЯЛЬНАГА СУПРАЦОЎНІЦТВА

Астракізм асобных людзей

- 55. Сацыяльны байкот
- 56. Выбарчны сацыяльны байкот
- 57. Адмаўленне ад выканання шлюбных абавязкаў (па "Лісістраце")
- 58. Адлучэнне ад царквы
- 59. Спыненне рэлігійнай службы

Адмаўленне ад удзелу ў грамадскіх падзеях, звычаях і працы

- 60. Спыненне сацыяльнай і спартыўнай дзейнасці
- 61. Байкот грамадскіх падзей
- 62. Студэнцкія забастоўкі
- 63. Грамадскае непадпарадкаванне
- 64. Спыненне членства ў грамадскіх арганізацыях

Выход з сацыяльнай сістэмы

- 65. Адмаўленне выходзіць з дому
- 66. Поўнае асабістае адмаўленне ад супрацоўніцтва
- 67. а Уцёкі рабочых
- 68. Хаванне ў сховішчы
- 69. Калектыўны адыход з месца жыхарства
- 70. Эміграцыя ў знак пратэсту ("хіджрат")

**МЕТАДЫ АДМАЎЛЕННЯ АД ЭКАНАМІЧНАГА СУПРАЦОЎНІЦТВА:
(1) ЭКАНАМІЧНЫЯ БАЙКОТЫ****Акцыі спажывцоў**

- 71. Байкот спажывцоў
- 72. Невыкарыстанне байкатаваных тавараў
- 73. Палітыка аскетызму
- 74. Адмаўленне ад выплаты арэнднай платы
- 75. Адмаўленне арэндаваць
- 76. Агульнанацыянальны спажывецкі байкот
- 77. Міжнародны спажывецкі байкот

Акцыі рабочых і вытворцаў

- 78. Байкот рабочымі
- 79. Байкот вытворцамі

Акцыі пасрэднікаў

- 80. Байкот пастаўшчыкамі і пасрэднікамі

Акцыі ўладальнікаў і кіраўнікоў

- 81. Байкот гандлярамі
- 82. Адмаўленне здаваць у арэнду ці прадаваць уласнасць
- 83. Лакаўт
- 84. Адмаўленне ад прамысловай дапамогі
- 85. "Усеагульная забастоўка" гандляроў

Акцыі трымальнікаў фінансавых рэсурсаў

- 86. Здыманне банкаўскіх укладаў
- 87. Адмаўленне плаціць ганарары, выплаты, сумы абкладання
- 88. Адмаўленне выплачваць даўгі ці працэнты
- 89. Выключэнне фондаў і крэдытаў
- 90. Адмаўленне ад выплаты падаткаў
- 91. Адмаўленне ад атрымання вырабленых дзяржавай грошай

Дзеянні ўрадаў

- 92. Унутранае эмбарга
- 93. "Чорныя спісы" гандляроў
- 94. Міжнароднае эмбарга пастаўшчыкамі
- 95. Міжнароднае эмбарга пакупнікамі
- 96. Міжнароднае гандлёвае эмбарга

МЕТАДЫ АДМАЎЛЕННЯ АД ЭКАНАМІЧНАГА СУПРАЦОЎНІЦТВА: (2) ЗАБАСТОЎКІ

Сімвалічныя забастоўкі

- 97. Забастоўкі пратэсту
- 98. Хуткі адыход (забастоўкі без папярэджвання)

Сельскагаспадарчыя забастоўкі

- 99. Сялянскія забастоўкі
- 100. Забастоўкі работнікаў сельскай гаспадаркі

Забастоўкі асаблівых груп

- 101. Адмаўленне ад прымусовай працы
- 102. Забастоўкі вязняў
- 103. Забастоўкі рамеснікаў
- 104. Прафесійныя забастоўкі

Звычайныя прамысловыя забастоўкі

- 105. Забастоўкі штата служачых
- 106. Прамысловыя забастоўкі
- 107. Забастоўкі салідарнасці

Абмежаваныя забастоўкі

- 108. Частковыя забастоўкі
- 109. "Бамперныя" (выбарачныя, пачарговыя) забастоўкі
- 110. Паніжэнне тэмпаў працы
- 111. Праца "строга паводле інструкцыі"
- 112. Нявыхад "па хваробе"
- 113. Забастоўкі праз звальненне
- 114. Абмежаваныя забастоўкі
- 115. Выбарачныя забастоўкі

Шматгаліновыя забастоўкі

- 116. Забастоўкі з распаўсюджваннем
- 117. Усеагульныя забастоўкі

Спалучэнне забастовак і эканамічнага закрыцця прадпрыемстваў

- 118. Спыненне працы і гандлю ("хартал")
- 119. Спыненне ўсёй эканамічнай дзейнасці

МЕТАДЫ АДМАЎЛЕННЯ АД ПАЛІТЫЧНАГА СУПРАЦОЎНІЦТВА

Адмаўленне ад падтрымкі ўлад

- 120. Адмаўленне ад ляяльнасці ўладам
- 121. Адмаўленне ў грамадскай падтрымцы
- 122. Літаратура і прамовы, якія заклікаюць да супраціўлення

Адмаўленне грамадзян ад супрацоўніцтва з урадам

- 123. Байкот заканадаўчых органаў
- 124. Байкот выбараў

125. Байкот працы ў дзяржаўных установах і займання дзяржаўных пасадаў
126. Байкот урадавых устаноў, агенцтваў і іншых органаў
127. Выхад з дзяржаўных адукацыйных устаноў
128. Байкот арганізацый, якія падтрымліваюцца ўрадам
129. Адмаўленне ў дапамозе сілам, што наводзяць парадак
130. Прыбіранне знакаў уласнасці і вулічных адзнак
131. Адмаўленне прыняць прызначэнне афіцыйных асоб
132. Адмаўленне распусціць існуючыя інстытуты

Альтэрнатывы грамадскаму падпарадкаванню

133. Неахвотнае і павольнае падпарадкаванне
134. Непадпарадкаванне пры адсутнасці прамога нагляду разышоўся
135. Народнае непадпарадкаванне
136. Замаскіраванае непадпарадкаванне
137. Невыкананне загаду разыходзіцца для збору ці мітынгу
138. Сядзячы забастоўкі
139. Адмаўленне ад ваеннай службы і дэпартацыі
140. Хаванне, уцёкі і выраб фальшывых дакументаў
141. Грамадзянскае непадпарадкаванне "несправядлівым" законам

Акцыі дзяржаўных служачых

142. Выбарачнае адмаўленне ў дапамозе з боку прадстаўнікоў урада
143. Блакіраванне перадачы каманд і інфармацыі
144. Затрымкі і перашкоды працы ўстановаў
145. Агульнае адмаўленне ад адміністрацыйнага супрацоўніцтва
146. Адмаўленне ад судовага супрацоўніцтва
147. Наўмысная неэфектыўнасць працы і выбарчае адмаўленне ад супрацоўніцтва выканаўчых органаў
148. Мяцеж

Унутраныя акцыі ўрада

149. Псеўдалегальныя хітрасці і затрымкі
150. Адмаўленне ад супрацоўніцтва з боку дробных урадавых органаў

Міжнародныя акцыі ўрада

151. Змены ў дыпламатычных і іншых прадстаўніцтвах
152. Затрымка і адмена дыпламатычных мерапрыемстваў
153. Устрыманне ад дыпламатычнага прызнання
154. Разрыў дыпламатычных адносін
155. Выхад з міжнародных арганізацый
156. Адмаўленне ад членства ў міжнародных арганізацыях
157. Выключэнне з міжнародных арганізацый

МЕТАДЫ НЕГВАЛТОЎНАГА ЎМЯШАННЯ

Псіхалагічнае ўмяшанне

158. Самааддача ва ўладу стыхіі (самаспаленне, патапленне і г.д.)
159. Галадоўка
  - а) галадоўка маральнага ціску
  - б) галодная забастоўка

в) галадоўка ў духу "сацьяграхі"

160. "Зваротны" суд (выкарыстанне падсудным суда для абвінавачвання абвінаваўцаў)

161. Негвалтоўнае псіхалагічнае знясільванне апанента

Фізічнае ўмяшанне

162. Сядзенне

163. Стаянне

164. Нявыхад з транспарту

165. Выкарыстанне сэгрэгіраваных пляжаў пры расавай сэгрэгацыі

166. Хаджэнне на месцы

167. Маленне ў сэгрэгіраваных цэрквах

168. Негвалтоўныя маршы з патрабаваннем перадачы ўласнасці

169. Негвалтоўныя паветраныя палёты ў зону, якая кантралюецца апанентам

170. Негвалтоўнае ўваходжанне ў забароненую зону (перасячэнне рысы)

171. Негвалтоўная перашкода гвалту ці іншым дзеянням апанента ўласным целам (псіхалагічнае ўздзеянне)

172. Негвалтоўнае блакіраванне ўласным целам (фізічнае ўздзеянне)

173. Негвалтоўная акупацыя

Сацыяльнае ўмяшанне

174. Усталяванне новых сацыяльных парадкаў

175. Перагрузка памяшканняў

176. Перакрыццё дарог

177. Бясконцае вымаўленне прамоў

178. Самадзейныя прадстаўленні на вуліцы

179. Альтэрнатыўныя сацыяльныя інстытуты

180. Альтэрнатыўныя сістэмы камунікацый

Эканамічнае ўмяшанне

181. Зваротныя забастоўкі

182. Нявыхад пасля сканчэння працы

183. Негвалтоўны захоп зямлі

184. Адмаўленне ад выканання блакады

185. Палітычна матываваны выраб фальшывых грошай

186. Папераджальныя масавыя закупкі стратэгічна важных тавараў

187. Захоп каштоўнасцей

188. Дэмпінг

189. Выбарачны патранаж над фірмамі, установамі

190. Альтэрнатыўныя рынкі

191. Альтэрнатыўныя транспартныя сістэмы

192. Альтэрнатыўныя эканамічныя інстытуты

Палітычнае ўмяшанне

193. Празмерная загрузка адміністрацыйнай сістэмы

194. Выкрыццё сакрэтных агентаў

195. Імкненне да турэмнага вязення

196. Грамадскае непаслушэнства "нейтральным" законам

197. Праца без супрацоўніцтва

198. Двайны суверэнітэт і стварэнне паралельнага ўрада

**A Note About Translations and Reprinting of this Publication
(Заўвагі аб перакладзе і перадруку гэтай публікацыі, англ.)**

To facilitate dissemination of this publication it has been placed in the public domain. That means that anyone is free to reproduce it or disseminate it.

The author, however, does have several requests that he would like to make, although individuals are under no legal obligation to follow such requests.

- The author requests that no changes be made in the text, either additions or deletions, if it is reproduced.
- The author requests notification from individuals who intend to reproduce this document. Notification can be given to the Albert Einstein Institution (contact information appears in the beginning of this publication immediately before the Table of Contents).
- The author requests that if this document is going to be translated, great care must be taken to preserve the original meaning of the text. Some of the terms in this publication will not translate readily into other languages, as direct equivalents for "nonviolent struggle" and related terms may not be available. Thus, careful consideration must be given to how these terms and concepts are to be translated so as to be understood accurately by new readers.

For individuals and groups that wish to translate this work, the Albert Einstein Institution has developed a standard set of translation procedures that may assist them. They are as follows:

- A selection process takes place to select a translator. Candidates are evaluated on their fluency in both English and the language into which the work will be translated. Candidates are also evaluated on their general knowledge surrounding the subject area and their understanding of the terms and concepts present in the text.
- An evaluator is selected by a similar process. The evaluator's job is to thoroughly review the translation and to provide feedback and criticism to the translator. It is often better if the translator and evaluator do not know the identities of each other.
- Once the translator and evaluator are selected, the translator submits a sample translation of two or three pages of the text, as well as a list of a number of significant key terms that are present in the text.
- The evaluator evaluates this sample translation and presents feedback to the translator.
- If major problems exist between the translator's sample translation and the evaluator's evaluation of that translation, then either the translator or evaluator may be replaced, depending upon the judgment of the individual or group that is sponsoring the translation. If minor problems exist, the translator proceeds with the full translation of the text, keeping in mind the comments of the evaluator.

- Once the entire text is translated, the evaluator evaluates the entire text and gives feedback to the translator.
- Once the translator has considered this feedback and made any necessary changes, the final version of the text is complete and translated book is ready to be printed and distributed.